Чарлз Діккенс

РІЗДВЯНА ІСТОРІЯ

Переклад Івана Андрусяка

КУПЛЕТ ПЕРШИЙ

ПРИВИД МАРЛІ

Почнемо з того, що Марлі помер. І годі було в цьому сумніватися.

Свідоцтво про його поховання підписали священик, паламар, власник похоронного бюро і старший гробар. Його підписав Скрудж. А будь-який документ мав на біржі вагу, якщо Скрудж доклав до нього руку.

Старий Марлі був мертвий, як цвях в одвірку.

Завважте! Я зовсім не стверджую, начебто на власному досвіді переконався, що цвях, забитий в одвірок, мертвіший од будь-якого іншого цвяха. Як на мене, наймертвіший усе-таки цвях, що вбитий у віко труни. Але в цій приказці чується мудрість предків, і якби мій нечестивий язик посмів її переінакшити, ви мали б усі підстави сказати, що наша країна котиться в прірву. А відтак дозвольте мені повторити ще і ще раз: Марлі був мертвий, як цвях в одвірку.

Чи знав про це Скрудж? Безперечно. Як же він міг не знати? Адже Скрудж і Марлі довгі роки були компаньйонами. Скрудж був єдиним виконувачем духівниці Марлі, його єдиним

уповноваженим, єдиним повіреним, єдиним спадкоємцем, єдиним другом і єдиним, хто провів його на цвинтар. І все-таки Скруджа ця сумна подія не настільки вразила, щоби притупити його ділову хватку, і день похорону свого друга він відзначив вельми вигідною оборудкою.

Але я згадав про похорон Марлі, і це повертає мене до того, з чого я почав. Отож, годі було сумніватися, що Марлі мертвий. Це слід чітко усвідомити собі, інакше не буде нічого надзвичайного в тій історії, яку я маю намір вам розповісти. Адже якби ми достеменно не знали про те, що батько Гамлета помер іще задовго до початку вистави, тоді його прогулянка вітряної ночі по фортечному валу навколо свого замку навряд чи видалася б нам чимось надприродним. Принаймні не дужче, ніж примха першого-ліпшого літнього джентльмена, який вийшов прогулятися опівночі в якому-небудь не захищеному від вітру місці, бодай на цвинтарі святого Павла, з однією-єдиною метою – вразити й так розтроюджену уяву сина.

Скрудж не прибрав із вивіски імені старого Марлі. Весь цей час, кілька років, вивіска над дверима контори й далі сповіщала: Скрудж і Марлі. Фірма була добре відома під цією назвою. І який-небудь новачок, звертаючись у справах до Скруджа, іноді називав його Скруджем, а іноді – Марлі. Скрудж відкликався і на одне, й на інше. Йому було байдуже.

Але ж бо й скнарою був цей Скрудж! Вичавлювати соки, витягати жили, забивати в труну, загарбувати, захоплювати, заграбастувати, вимагати, – все це чудово вмів старий грішник! Наче був не людиною, а кременем – настільки холодним і твердим, що нікому жодного разу в житті не вдалося висікти з його кам'яного серця бодай іскру жалю. Потайний, замкнутий, самотній, він ховався у свою раковину, як устриця. Душевний холод заморозив ізсередини старечі риси його обличчя, загострив гачкуватий ніс, зморщив шкіру на

щоках, скував ходу, змусив посиніти губи й почервоніти очі, зробив крижаним його скрипливий голос. І навіть щетинисте підборіддя, рідке волосся й брови, здавалось, укрилися памороззю. Він усюди вносив із собою цю льодову атмосферу. Присутність Скруджа заморожувала його контору в літню спеку, і він не дозволяв їй розмерзатися ні на дещицю навіть на Різдво.

Спека чи холоднеча надворі – Скруджа це не переймало. Жодне тепло не могло його обігріти і жоден мороз його не пробирав. Найлютіший вітер не міг бути злішим від Скруджа, найзапекліша заметіль не могла бути настільки жорстокою, а проливний дощ – таким нещадним. Негода нічим не могла йому дошкулити. Злива, град, сніг мали тільки одну перевагу над Скруджем – вони нерідко сходили на землю зі щедрістю, а Скруджеві щедрість була невідома.

Ніхто ніколи не зупиняв його на вулиці радісним вигуком: "Любий Скрудже! Як поживаєте? Коли завітаєте до нас?" Жоден жебрак не насмілювався простягнути до нього руку за милостинею, жодна дитина не зважувалася запитати в нього, котра година, і жодного разу в житті ні єдина жива душа не попросила його вказати дорогу. Здавалося, навіть собаки, поводирі сліпців, розуміли, що він за людина, і завваживши його, спішно тягнули господаря в перше-ліпше підворіття, що траплялося на шляху, а тоді довго виляли хвостом, ніби кажучи: "Краще вже не мати очей, аніж бути лихим на око".

І ви гадаєте, Скрудж цим переймався? Аніскілечки. Він ішов по житті, цураючись усіх; і ті, хто його добре знав, вважали, що йому навіть якось солодко відлякувати найменший прояв симпатії до себе.

Та ось одного разу – притому не коли-небудь, а на сам Святвечір, – старий Скрудж працював у себе в конторі. Погода

була холодна, похмура, до того ж іще й туман, і Скрудж чув, як за вікном перехожі, снуючи туди-сюди, голосно тупотіли по тротуару, віддихувалися і били себе по боках, щоб зігрітися. Міський годинник щойно пробив третю, але вже темніло; зрештою, похмуро було весь день; і вогники свіч, що жевріли у вікнах контор, лягали багряними мазками на темну завісу туману – таку щільну, що, здавалося, її можна торкнути рукою. Туман заповзав у кожну шпарку, просочувався в кожну замкову щілину, і навіть у цьому тісному дворику будинки навпроти, ледь помітні за густою брудно-сірою завісою, скидалися на примар. Дивлячись на клуби туману, що спускалися все нижче й нижче, ховаючи від очей усі предмети, можна було подумати, що сама Природа відкрила десь по сусідству броварню і варить собі пиво до свята.

Двері в Скруджеву контору залишалися відчиненими, щоб він міг наглядати за своїм клерком, який у темній маленькій кімнатці, радше комірчині, переписував папери. У Скруджа в каміні вугілля була дещиця, а в клерка ще менше, – здавалося, там жевріє один-єдиний вуглик. Але клерк не міг підкинути вугілля, бо Скрудж тримав коробку з ним у себе в кімнаті, і досить було клеркові з'явитися там із лопаткою, як хазяїн починав бурчати, що доведеться йому зі своїм помічником розпрощатися. Тому клерк тугіше обмотав шию білим вовняним шарфом і спробував зігрітися від свічки, але без особливої уяви, тож і тут зазнав невдачі.

– Із наступаючим Різдвом, дядечку! Веселих вам свят! – почувся життєрадісний вигук. Це був голос Скруджового племінника; той так стрімко увірвався в контору, що Скрудж не встиг відірватися від паперів, як племінник уже стояв біля його столу.

– Дурниці! – пробурчав Скрудж. – Нісенітниця!

Скруджів племінник так розігрівся, бадьоро крокуючи на морозі, що здавалося, він аж пашіє жаром, як грубка. Щоки в нього палали, аж любо поглянути, очі блищали, а з рота валила пара.

– Різдво нісенітниця, дядечку? – перепитав племінник. – Невже я правильно вас зрозумів?

– Звісно! – сказав Скрудж. – Веселого Різдва! А тобі чого веселитися? Які в тебе підстави для веселощів? Може, ти ще недостатньо бідний?

– Тоді чого ви такі похмурі, дядечку? – весело відізвався племінник. – Які у вас підстави бути похмурим? Чи вам здається, що ви ще недостатньо багаті?

Скрудж на це не знайшов адекватної відповіді, а тому повторив свою "дурницю" і знову додав "нісенітниці".

– Не бурчіть, дядечку, – сказав племінник.

– А що мені робити, – заперечив Скрудж, – якщо я живу серед таких бовдурів, як ти? Веселого Різдва! Та йди ти зі своїм Різдвом! Для таких, як ти, Різдво означає, що настав час сплачувати рахунки, а грошей катма. Час підбивати річний баланс, а в тебе з місяця в місяць жодних прибутків, самі збитки, і хоча віку твого прибуло, та до капіталу не додалося жодного пенні. Якби на це була моя воля, – обурено продовжував Скрудж, – я б кожного дурня, який бігає і кричить: "Веселого Різдва!" – зварив би живцем разом із начинкою для святкового пудинґа і в могилу йому увігнав кілок із гостролисту[1].

– Дядечку! – заблагав племінник.

– Племіннику! – відрізав дядечко. – Святкуй своє Різдво як знаєш, а мені дозволь святкувати його по-своєму.

– Святкувати! – вигукнув небіж. – Але ж ви його ніяк не святкуєте!

– Тоді не заважай мені про нього забути. Багато путнього було тобі від цього Різдва! Багато путнього тобі від нього буде!

– Але хіба мало є на світі хороших речей, від яких я не мав нічого путнього, – відповідав племінник. – Ось хоча б і Різдво. Зате яке благоговіння відчуваєш перед цим священним словом, які благочестиві спогади невід'ємні від нього… Я завжди чекав цих днів як найкращих у році. Це радісний час – дні милосердя, доброти, всепрощення. Це єдині дні у всьому календарі, коли люди, наче за мовчазною згодою, вільно розкривають один перед одним свої серця і бачать у своїх ближніх, – навіть у незаможних і знедолених, – таких же людей, як і вони самі, що бредуть однією з ними дорогою до могили, а не якихось істот іншої породи, яким личить йти інакшим шляхом. А тому, дядечку, хоча це й правда, що на Різдво у мене ще жодного разу не додалося ні єдиної монетки в кишені, я все одно вірю, що воно приносить мені добро і буде приносити добро. Тож хай живе Різдво!

Клерк у своєму закутку мимоволі заплескав у долоні, але одразу, усвідомивши всю непристойність такої поведінки, схопив коцюбу й кинувся перемішувати вугілля, погасивши останню іскорку в каміні…

– Якщо я почую від вас ще один звук, – сказав йому Скрудж, – ви відсвяткуєте своє Різдво деінде. А ви, сер, – звернувся він до небіжа, – як я бачу, вправний балакун. Дивуюся, чому ви не в парламенті.

– Годі вам гніватися, дядечку! Завітайте до нас завтра на обід.

Скрудж відповів, що він радше завітає до дідька лисого, так і сказав. І ні краплі не збентеживши сь, додав іще кілька соковитих словечок.

– Але чому? – закричав племінник. – Чому?

– А чому ти оженився? – запитав Скрудж.

– Закохався, ось чому.

– Закохався! – пробурчав Скрудж таким тоном, начебто почув чергове несусвітне безглуздя на кшталт "веселого Різдва". – То все, до побачення!

– Але ж, дядечку, вас і раніше було в гості не допроситися, навіщо ж тепер звертати все на моє одруження?

– До побачення! – повторив Скрудж.

– Та я ж нічого у вас не прошу, мені нічого від вас не потрібно. Чому б нам просто не бути друзями?

– До побачення! – мовив Скрудж.

– Дуже шкода, що ви такі непохитні. Я ж ніколи не сварився з вами, і ніяк не збагну, за що ви на мене сердитеся. І все-таки я спробував зблизитися заради свята. Що ж, мого святкового настрою це не похитне. Бажаю вам веселого Різдва, дядечку.

– До побачення! – сказав Скрудж.

– І щасливого Нового року!

– До побачення! – повторив Скрудж. І все-таки небіж, залишаючи контору, нічим не виказав своєї досади. Біля дверей він затримався, щоб поздоровити клерка, і хоча той і оклякнув від холоду, проте виявився значно теплішим від Скруджа і сердечно відповідав на вітання.

– Ось іще один божевільний! – пробурмотів Скрудж, підслухавши клеркову відповідь. – Якийсь жалюгідний переписувач, обтяжений дружиною й дітьми, заробляє всього лише п'ятнадцять шилінґів, а все туди ж – просторікує про веселе Різдво! Від таких хоч у Бедлам утікай!

А клерк тим часом, провівши Скруджового небожа, впустив нових відвідувачів. Це були два огрядних джентльмени приємної зовнішності, вони мали з собою якісь папки й папери. Знявши капелюха, вони увійшли в контору і поклонилися Скруджеві.

– Скрудж і Марлі, якщо не помиляюся? – запитав один із них, звірившись із якимсь списком. – Я маю честь розмовляти з містером Скруджем чи з містером Марлі?

– Містер Марлі вже сім років як спочиває на цвинтарі, – відповідав Скрудж. – Він помер на Святвечір рівно сім років тому.

– У такому разі ми не сумніваємося, що щедрість і широта натури покійного так само властива і його компаньйонові, – вимовив один із джентльменів, пред'являючи свої документи.

І він не помилився, адже вони дійсно були варті один одного, ці справжні компаньйони, ці родинні душі. Зачувши

лиховісне слово "щедрість", Скрудж насупився, похитав головою і повернув відвідувачеві його папери.

– У ці святкові дні, пане Скрудже, – продовжував відвідувач, беручи з конторки перо, – більше, ніж коли-небудь, личить нам у міру сил піклуватися про бідних і знедолених, які особливо страждають у таку сувору пору року. Тисячі бідолах мусять відмовляти собі в найнеобхіднішому. Сотні тисяч не мають даху над головою.

– Хіба в нас немає в'язниць? – запитав Скрудж.

– В'язниць? Скільки завгодно, – відповів відвідувач, відклавши перо.

– А робітних домів? – продовжував Скрудж. – Їх ще не позачиняли?

– На жаль, ні. Хоча, – завважив відвідувач, – я був би радий повідомити вам, що їх прикрили.

– Отже, і примусові роботи існують, і закон про бідних усе ще чинний?

– Ні одне, ні інше не скасоване.

– А ви вже було налякали мене, панове, – мовив Скрудж. – Із ваших слів я готовий був дійти висновку, що вся ця блага діяльність з якихось причин перевелася. Радий чути, що я помилився.

– Одначе ми переконані в тому, що всі ці закони й установи нічого не дають ні душі, ні тілу, – заперечив відвідувач. – І тому ми вирішили зібрати пожертвування для бідняків, щоб купити

їм дещицю їжі, питва й теплого одягу. Ми обрали для цього Святвечір саме тому, що в ці дні нестаток відчувається особливо гостро, а достаток дає особливо багато радості. Яку суму дозволите записати від вашого імені?

– Ніяку.

– Ви хочете жертвувати, не відкриваючи свого імені?

– Я хочу, щоб мені дали спокій, – відрізав Скрудж. – Оскільки ви, джентльмени, запитали, чого я хочу, – ось вам моя відповідь. Я не балую себе на Різдво і не збираюся балувати ледарів. Я підтримую згадані установи, і це обходиться мені недешево. Нужденні можуть звертатися туди.

– Не всі це можуть, а інші й не хочуть – радше помруть.

– Якщо вони воліють умирати, тим краще, – сказав Скрудж. – Це скоротить надлишок населення. А крім того, вибачте, мене це не цікавить.

– Це мусило б вас цікавити.

– Ні, мене воно жодним чином не стосується. Нехай кожен займається своєю справою. Принаймні в мене своїх справ по горло. До побачення, джентльмени!

Зрозумівши, що наполягати марно, джентльмени пішли, а Скрудж, дуже задоволений собою, повернувся до своїх перерваних занять у незвично веселому для нього настрої.

Між тим, за вікном туман і морок так згустилися, що на вулицях з'явилися факельники, пропонуючи свої послуги – бігти наперед екіпажів і освітлювати дорогу. Стародавня

церковна дзвініця, яка своїм охриплим дзвоном цілими днями іронічно зиркала на Скруджа з ґотичного віконечка, вся потонула в тумані, і дзвін відбивав години й чверті десь у хмарах, супроводжуючи кожен удар таким жалібним деренчливим тремоло, немовби в нього зуб на зуб не попадав від холоду. А мороз усе дужчав. На головній вулиці, в закутку двору, робітники лагодили гасові труби й розпалили в жаровні велике вогнище, навколо якої зібралася юрба обірванців і хлопчаків. Вони гріли руки над жаровнею і не зводили зачарованого погляду з палаючих вуглин.

Із водопровідного крана на вулиці сочилася вода, і він, позабутий усіма, в тужливій самоті потроху обростав льодом, доки не перетворився на печальну слизьку брилу. Гасові лампи яскраво горіли у вітринах магазинів, кидаючи червонуватий відблиск на бліді обличчя перехожих, а гілочки і ягоди гостролисту, що прикрашали вітрини, потріскували від жари. Крамнички з курятиною і бакалією були прикрашені так ошатно й пишно, що скидалися на щось дивовижне, казкове, так що неможливо було повірити, ніби вони мають якийсь стосунок до таких повсякденних речей, як купівля-продаж. Лорд-мер у своїй величній резиденції вже наказував п'ятьом десяткам кухарів і дворецьких докласти всіх старань, щоб він міг зустріти свято як належить; і навіть маленький шевчик, якого він обклав напередодні штрафом за появу на вулиці в нетверезому стані й кровожерливі наміри, вже розмішував у себе на горищі свій святковий пудинґ, тоді як його худюща дружина з дитиною пішли купувати яловичину.

Усе густішав туман, усе дужчав мороз. Лютий, пронизуючий холод! Якби святий Дунстан[2] замість розпечених щипців ухопив сатану за ніс отаким морозиськом, – ото було б нечистому непереливки! Один юний власник доволі таки мізерного носа, до того ж добряче вже погризеного ненажерливим морозом, що впився в нього, як голодна собака

в кістку, припав до замкової щілини Скруджевої контори, бажаючи прославити Різдво; але як тільки почулися перші звуки колядки:

Хай Бог дарує радість вам

І хай минеться сум, –

Скрудж так рішуче схопив лінійку, що співак одразу ж утік, покинувши замкову шпарину на поталу такому любому Скруджеві туману і ще любішому йому за духом морозові.

Нарешті час було закривати контору. Скрудж неохоче зліз зі свого високого табурета, подаючи цим безмовний знак клеркові, що знемагав у прикомірку, і той миттєво задув свічку і вдягнув капелюха.

– Ви, мабуть, завтра взагалі не збираєтеся виходити на роботу? – запитав Скрудж.

– Якщо лише це зручно, сер.

– Це геть незручно, – сказав Скрудж, – і несумлінно. Але якщо я вирахую з вас за це півкрони, ви ж будете вважати себе скривдженим, чи не так?

Клерк ледь-ледь посміхнувся.

– Однак, – продовжував Скрудж, – вам не здається, що я теж можу вважати себе скривдженим, коли марно плачу вам зарплату.

Клерк завважив, що це буває лише раз на рік.

– Доволі нікчемне виправдання для того, щоб кожного року, двадцять п'ятого грудня, запускати руку в мою кишеню, – вимовив Скрудж, застібаючи пальто на всі ґудзики. – Але я бачу, що ви все одно хочете прогуляти завтра весь день. Тоді щоб післязавтра з'явитися якомога раніше.

Клерк пообіцяв, і Скрудж, продовжуючи бурчати, вийшов. За мить контора була замкнена, а клерк разом із гуртом хлопчаків, щоб віддати данину Святвечору, разів зо двадцять скотився по крижаному схилі Корнгілла; і кінці його білого шарфа розвівалися в нього за спиною, адже він не міг дозволити собі таку розкіш як пальто; а тоді щодуху помчав додому в Кемден-Тавн – гратися зі своїми малятами в піжмурки.

Скрудж меланхолійно пообідав у меланхолійній таверні, де він обідав зазвичай; переглянув усі газети, які лише там були і, скоротавши решту вечора за прибутково-видатковою книгою, пішов додому спати. Він жив у квартирі, що належала колись його покійному компаньйонові. Це була похмура анфілада кімнат, що займала частину невисокого похмурого будинку в глибині двору. Будинок цей звели якось неправильно, так що мимоволі спадало на гадку, ніби колись, на зорі своєї юності, він випадково забіг сюди, граючись з іншими будинками в піжмурки, та й так тут і залишився, не знайшовши шляху назад. Тепер це був дуже старий будинок і дуже похмурий, тож у ньому, крім Скруджа, ніхто не жив, а всі інші приміщення винаймалися під контори. У дворі було так темно, що навіть Скрудж, який знав там кожен камінчик, мусив пробиратися навпомацки, а в чорному підворітті будинку клубився такий густий туман і лежав такий товстий шар інею, немов сам злий дух негоди сидів там, занурений у важкі думи.

Так чи йнакше, факт, що дерев'яний молоток, який висів біля вхідних дверей, був нічим не примітний, крім його

непомірно великих розмірів. Так само незаперечний факт, що Скрудж бачив цей молоток щоранку й щовечора з того самого дня, як оселився в цьому будинку. Не підлягає сумніву й те, що Скрудж аж ніяк не відзначався особливо жвавою фантазією. Вона в нього працювала не краще, а певно, навіть і гірше, ніж у будь-якого лондонця, включаючи навіть – посміємо завважити – міських радників, олдерменів і членів ґільдії. Також мусимо сконстатувати, що Скрудж, раз нагадавши вдень про свого компаньйона, який помер сім років тому, більше жодного разу не подумав про покійного. А тепер поясніть-но мені, як могло трапитися, що Скрудж, устромивши ключа в замкову щілину, раптом побачив перед собою не молоток, який, до речі кажучи, за цей час жодним чином не змінився, а обличчя Марлі.

Так, обличчя Марлі. Воно не тонуло в непроникному мороку, як усі інші предмети в дворі, а навпаки – випромінювало примарне світло, неначе гнилий омар у темному льоху. Воно не виражало ні люті, ні гніву, а дивилося на Скруджа точнісінько так само, як дивився на нього покійний Марлі за життя, зсунувши свої безбарвні окуляри на бліде, як у мерця, чоло. Лише волосся якось дивно ворушилося, немов на нього віяло жаром із гарячої печі, а широко розплющені очі дивилися зовсім нерухомо, і це в поєднанні з трупним кольором обличчя вселяло жах. І все ж не так вираз цього обличчя був жахливий, як щось інше, що було наче поза ним.

Скрудж уп'явся очима в це видиво, але там знову був лише дверний молоток.

Ми б покривили душею, сказавши, що Скруджа це не вразило і по його жилах не пробіг холодок, якого він не відчував із дитинства. Але хвилю повагавшись, він знову рішуче взявся за ключ, повернув його в замку, ввійшов у будинок і запалив свічку.

Щоправда, він трохи загаявся, перш ніж зачинити за собою двері, і навіть з острахом виглянув у них, наче боявся побачити на одвірку самокрутку Марлі. Але на одвірку не було нічого, крім гвинтів і гайок, на яких тримався молоток, і пробурмотівши: "Згинь! Згинь!", Скрудж із тріском зачинив двері.

Стук дверей прокотився по будинку, наче гуркіт грому, і кожна кімната верхнього поверху, і кожна бочка внизу, в льоху виноторговця, відгукнулися на нього різноголосою луною. Але Скрудж був не з тих, кого це може налякати. Він замкнув двері на засув і неквапно піднімався сходами, поправляючи по дорозі свічку.

Вам знайомі ці просторі старі сходи? Так і здається, що по них можна проїхатися в кареті шестірнею і пронести що завгодно. І хіба цим вони не нагадують злегка наш новий парламент? Зрештою, цими сходами могла би пройти ціла похоронна процесія, і якби навіть комусь спало на думку поставити катафалк упоперек, голоблями до стіни, а дверцятами до поручнів, і тоді на сходах залишилося б іще чимало вільного місця. Чи не це спричинилося до того, що Скруджеві приверзлося, ніби попереду нього сходами сам собою рухається в півмороку похоронний екіпаж?

Щоб як слід освітити такі сходи, не вистачило б і півдюжини гасових ліхтарів, тож вам неважко собі уявити, наскільки самотня свічка Скруджа могла розсіяти морок. Але Скруджа це не переймало, він рушив сходами далі нагору. За темряву грошей не платять, і тому Скрудж нічого не мав проти темряви. Але все-таки, перш ніж зачинити за собою важкі двері своєї квартири, Скрудж пройшовся по кімнатах, щоб упевнитися, що все гаразд. І не дивно – обличчя покійного Марлі досі стояло в нього перед очима.

Вітальня, спальня, комора. Скрізь усе так, як і мусило бути. Під столом – нікого, під диваном – нікого, у каміні ледь жевріє вогник, миска і ложка чекають на столі, каструлька з рідкою вівсянкою (її Скрудж споживав на ніч від застуди) – на поличці біля грубки. Під ліжком – нікого, у шафі – нікого, в халаті, що висів на стіні й виглядав якось підозріло, – теж нікого. У коморі все на місці: іржаві камінні ґрати, пара старих черевиків, два кошики для риби, триногий умивальник і коцюба.

Задовольнившись оглядом, Скрудж замкнув двері в квартиру – замкнув, завважте, на два оберти ключа, чого досі за ним не спостерігалося. Відгородивши себе таким чином від усіляких несподіванок, він зняв краватку, вдягнув халат, нічний ковпак та домашні туфлі і сів біля каміна поїсти вівсянки.

Вогонь у каміні ледь жеврів – мало пуття було від нього такої холодної ночі. Скруджеві довелося присунутися впритул до ґрат і низько нагнутися над вогнем, щоб відчути слабкий подих тепла від цієї жалюгідної жменьки вугілля.

Камін був старий-престарий, складений іще бозна коли якимось голландським купцем і облицьований дивовижними голландськими кахлями, що зображали сцени зі Святого Письма. Тут були Каїни й Авелі, дочки фараона й цариці Савські, Авраами та Валтасари, янголи, що сходять на землю на хмарах, схожих на перини, й апостоли, що виходять у море в схожих на соусниці човнах, – словом, сотні фігур, які могли б зайняти думки Скруджа. Але ні – обличчя Марлі, який помер сім років тому, виникло раптом перед ним, ожило знову, як колись жезл пророка[3], і затулило все інше. І на який би кахель Скрудж не глянув, на кожному одразу ж чітко виступала голова Марлі – так, немовби на гладкій поверхні кахлів не було зовсім ніяких зображень, зате вона була здатна відтворювати образи з уривків думок, які безладно миготіли в його мозку.

– Дурниці! – пробурчав Скрудж і закрокував по кімнаті.

Пройшовшись кілька разів із кутка в куток, він знову сів на стілець і відкинув голову на спинку. І погляд його випадково спинився на дзвіночку. Цей старий, давним-давно непотрібний дзвіночок невідь-чому повісили колись у кімнаті і з'єднали з одним із приміщень верхнього поверху. Безмежно здивувавшись і відчувши нез'ясований страх, Скрудж помітив раптом, що дзвіночок починає розгойдуватися. Спочатку він розгойдувався ледь помітно, і дзенькоту майже не було чутно, але незабаром задзвонив голосно, і йому почали вторити всі дзвіночки в будинку.

Дзенькіт тривав, певно, не більше хвилини, але Скруджеві ця хвилина видалася вічністю. Потім дзвіночки змовкли так само раптово, як і задзвонили, – всі разом. І одразу ж звідкись ізнизу почувся брязкіт заліза – немовби в льоху хтось тягнув почерез бочки важкий ланцюг. Мимоволі Скруджеві пригадалися розповіді про те, що коли в будинках з'являються привиди, вони зазвичай тягають за собою ланцюга.

І тут двері льоху розчинилася з таким гуркотом, наче вистрілили з гармати, і дзенькіт ланцюгів почувся ще виразніше. Ось він уже на сходах і наближається до квартири Скруджа.

– Однаково дурниці! – мовив Скрудж. – Не вірю я в привидів.

Проте він змінився на лиці, коли побачив привида перед собою.

Той легко проникнув у кімнату крізь замкнені двері й став перед Скруджем. І в ту ж мить полум'я, що вже зовсім загасло

в каміні, раптом яскраво спалахнуло, немов хотіло вигукнути: "Я впізнаю його! Це – Дух Марлі!" – і знову померкло.

Те саме обличчя, абсолютно те саме. Так, це був Марлі зі своєю самокруткою, у своїй незмінній жилетці, у панталонах в обтяжку і чоботах; носаки на чоботах стирчали, волосся на голові стирчало, самокрутка стирчала, поли сюртука відстовбурчувалися. Довгий ланцюг оперізував його і хвостом волікся по підлозі; Скрудж чудово його розгледів – він був із ключів, навісних замків, скарбничок, документів, ґросбухів і важких гаманців із залізними застібками. Тіло привида було прозоре, так що Скрудж, розглядаючи його спереду, чітко бачив крізь жилетку два ґудзики ззаду на сюртуку.

Скруджеві не раз доводилося чути, що в Марлі немає серця, але до тієї хвилини він ніколи цьому не вірив.

Ні, він і тепер не міг у це повірити. Він свердлив очима привида і виразно бачив, що той стоїть перед ним, і чіпко відчував на собі мертвецький погляд. Він розгледів навіть, із якої тканини зшита хустина, що обкутувала голову й шию привида, і подумав, що такої хустини він ніколи не бачив у покійного Марлі. І все-таки він не хотів вірити своїм очам.

– Що це означає? – вимовив Скрудж уїдливо й холодно, як завжди. – Чого вам від мене треба?

– Багато чого. – Не могло бути ні найменшого сумніву в тому, що це голос Марлі.

– Хто ви такий?

– Запитай краще, ким я був?

– То ким же ви були? – запитав Скрудж, підвищивши голос. – Ви занадто специфічний, як для привида. – Він хотів сказати примхливий, але побоявся, що це звучатиме як каламбур.

– За життя я був твоїм компаньйоном, Джейкобом Марлі.

– Чи бажали б ви… Чи не могли б ви присісти? – запитав Скрудж, із підозрою вдивляючись у привида.

– Можу.

– То сядьте.

Запитуючи, Скрудж не був певен у тому, що така безтілесна істота спроможна сидіти в кріслі, й побоювався, чи не виникне потреба в доволі таки сумнівних роз'ясненнях. Але привид, як ніде нічого, сів у крісло по інший бік каміна. Здавалося, це була геть звична для нього річ.

– Ти не віриш у мене, – мовив привид.

– Ні, не вірю, – сказав Скрудж.

– Що ж, крім твоїх власних відчуттів, могло би переконати тебе в тому, що я існую?

– Не знаю.

– Чому ж ти не хочеш вірити своїм очам і вухам?

– Бо на них впливає кожна дрібниця, – сказав Скрудж. – Найменші негаразди з травленням, і їм уже не можна довіряти. Може, ви зовсім не ви, а неперетравлений шматок яловичини,

або зайва крапля гірчиці, або скибочка сиру чи непросмажена картоплина. Може, ви з'явилися не з царства духів, а з духовки, звідки я знаю!

Скрудж за своєю природою був не вельми гострий на язик, а зараз йому й поготів було не до жартів, але він намагався жартувати, щоб хоч трохи розвіяти страх і спрямувати свої думки на інше, бо, правду кажучи, від голосу привида у нього кров стигла в жилах.

Сидіти мовчки, уп'явшись у ці нерухомі, осклянілі очі, – ні, чорт забирай; Скрудж відчував, що такого катування він не витерпить! І до того ж, було щось невимовно моторошне в загробній атмосфері, яка оточувала привида. Скрудж сам цього ніби й не відчував, але він виразно бачив, що привид приніс її з собою, бо хоча той і сидів геть нерухомо, та волосся, поли сюртука і носаки чобіт весь час ворушилися, немов на них дихало жаром з якоїсь пекельної вогненної печі.

– Бачите цю зубочистку? – запитав Скрудж, зо страху переходячи в наступ і намагаючись хоча б на мить відвернути від себе камінно-непорушний погляд.

– Бачу, – мовив привид.

– Але ж ви не дивитеся на неї, – сказав Скрудж.

– Не дивлюся, – відповів той, – але бачу.

– Гаразд, – мовив Скрудж. – Досить мені її проковтнути, щоб до кінця моїх днів мене переслідували злі духи, створені моєю ж уявою. Дурниці все це, кажу вам, дурниці!

По цих словах привид раптом так страшно закричав і так несамовито й моторошно загримів ланцюгами, що Скрудж учепився в стілець, ледь не знепритомнівши. Але й це було ще нічого в порівнянні з тим жахом, що обійняв його, коли привид раптом розмотав свою хустку (можна бути подумати, що йому стало жарко!), і в нього відвалилася щелепа.

Заламавши руки, Скрудж упав на коліна.

– Пощади! – заблагав він. – Жахливе видиво, навіщо ти мучиш мене!

– Чоловіче суєтного розуму, – мовив привид, – віриш ти тепер у мене чи ні?

– Вірю, – вигукнув Скрудж. – Як же тут не вірити! Але навіщо ви, духи, блукаєте по землі, і навіщо ти з'явився мені?

– Людська душа, – заперечив привид, – мусить спілкуватися з людьми і всюди слідувати за ними, бути спільником їхньої долі; а той, хто не виконав цього при житті, приречений поневірятися після смерті. Він мусить блукати по світу і – о, горе мені! – дивитися на людські радощі й прикрощі, які він уже не може розділити, а колись міг би – собі й іншим на радість.

І тут із грудей привида знову вирвався крик, і він знову загримів ланцюгами й заламав свої безтілесні руки.

– Ти в ланцюгах? – пролепетав Скрудж, тремтячи. – Але чому?

– Я ношу ланцюг, який сам скував собі при житті, – відповів привид. – Я кував його кільце за кільцем і ярд за ярдом. Я

оперезався ним по добрій волі і за власним бажанням його ношу. Хіба вигляд цього ланцюга не знайомий тобі?

Скрудж тремтів усе дужче.

– Може, ти хотів би знати, яка вага й довжина ланцюга, що його тягаєш ти сам? – продовжував привид. – На такий же Святвечір сім років тому він був анітрохи не коротший від цього, та й важив не менше. А ти ж чимало потрудився для нього відтоді. Тепер це надійний, важенний ланцюг!

Скрудж глянув собі під ноги, гадаючи, що їх уже обвив залізний ланцюг ярдів зо сто завдовжки, але нічого не побачив.

– Джейкобе! – заблагав він. – Старий Джейкобе Марлі, поговорімо про що-небудь інше! Утіш, мене, Джейкобе, заспокій!

– Я не може розраджувати, – відповів привид. – Розрада виходить з інших сфер, Ібензере Скрудже. Інші вісники приносять її, та й людям іншого сорту. І відкрити тобі все те, що мені б хотілось, я теж не можу. Дуже мало дозволено мені. Я не смію відпочивати, не смію баритися, ніде не смію зупинятися. За життя мій дух ніколи не вилітав за тісні межі нашої контори, – чи чуєш ти мене! – ніколи не блукав за стінами цієї нори, нашої міняльної крамниці, – і довгі роки виснажливих мандрів чекають мене тепер.

Коли Скрудж замислювався, він мав звичку засовувати руки в кишені штанів. Міркуючи над словами привида, він і зараз машинально засунув руки в кишені, не встаючи з колін і не піднімаючи очей. – Ти, певно, мандруєш неквапно, Джейкобе, – шанобливо і смиренно, хоча й діловито завважив Скрудж.

– Неквапно! – повторив привид.

– Сім років, як ти мрець, – міркував Скрудж. – І весь час у дорозі!

– Весь час, – мовив привид. – І ні хвилини відпочинку, ні хвилини спокою. Безперестанні каяття совісті.

– І швидко ти пересуваєшся? – поцікавився Скрудж.

– На крилах вітру.

– За сім років ти мусив здолати неабияку відстань.

Зачувши ці слова, привид знову жахливо закричав і несамовито загримів ланцюгами, тривожачи мертву безмовність ночі, так що постовий полісмен мав би всі підстави затримати його за порушення тиші й порядку.

– О! Ти раб своїх пороків і пристрастей! – кричав привид. – Не знати того, що сторіччя ненастанної праці безсмертних душ мусять канути у вічність, перш ніж здійсниться все добро, яке мусить восторжествувати на землі! Не знати того, що кожна християнська душа, чинячи нехай найменше добро, збагне, що її земне життя занадто швидкоплинне для безмежних можливостей добра! Не знати того, що навіть століттями каяття не можна відмолити загублену на землі можливість зробити добру справу. А я не знав! Не знав!

– Але ти ж завжди добре вів свої справи, Джейкобе, – пробурмотів Скрудж, який уже почав достосовувати його слова до себе.

– Справи! – закричав привид, знову заламуючи руки. – Турбота про ближнього – ось що мусило стати моєю справою. Суспільне благо – ось до чого я повинен був прагнути. Милосердя, жаль, щедрість – ось на що я мав спрямувати свою діяльність. А заняття комерцією – це лише крапля води в безбережному океані визначених нам справ.

І привид потряс ланцюгом, немов у ньому й крилася причина всіх його марних жалів, а потім грьопнув ним об підлогу.

– У ці дні, коли рік добігає кінця, я особливо страждаю, – мовив привид. – Чому, проходячи крізь натовп своїх ближніх, я опускав очі й жодного разу не підняв їх до тієї благословенної Зорі, яка спрямувала стопи волхвів до убогого дому. Адже її сяйво могло б вказати й мені шлях до хатини бідняка.

У Скруджа вже зуб на зуб не попадав – він був страшенно наляканий тим, що привид усе дужче й дужче схвильований.

– Слухай мене! – закричав привид. – Мій час минає.

– Я слухаю, – сказав Скрудж. – Але пожалій мене, Джейкобе. Не говори так цвітасто. Благаю!

– Як так трапилося, що я постав перед тобою таким, щоб ти міг мене побачити, я тобі не відкрию. Незримий, я був біля тебе щодня.

Відкриття було не з приємних. Скруджа знову затрусило як у лихоманці, й він витирав холодний піт, що виступав на чолі.

– Повір, це була нелегка частина мого випробування, – продовжував привид. – І я прийшов сюди цієї ночі, аби

повідомити тобі, що для тебе ще не все втрачено. Ти ще можеш уникнути моєї долі, Ібензере, бо я попросив за тебе.

– Ти завжди був мені другом, – сказав Скрудж. – Дякую тобі.

– Тебе відвідають, – продовжував привид, – ще три Духи.

Тепер і в Скруджа відвисла щелепа.

– То про це ти попросив, Джейкобе, і в цьому моя надія? – сипло запитав він.

– У цьому.

– Тоді… може, краще не треба, – сказав Скрудж.

– Якщо ці Духи не з'являться тобі, ти підеш моїм шляхом, – сказав привид. – Отже, чекай на першого Духа завтра рівно о першій.

– А чи не можуть вони прийти всі одразу, Джейкобе? – нерішуче запитав Скрудж. – Щоб уже скоріше з цим покінчити?

– Чекай на другого наступної ночі також о першій. А третього – на третю добу опівночі, з останнім ударом годинника. А зі мною тобі вже не доведеться більше зустрітися. І для свого ж блага запам'ятай твердо все, що трапилося з тобою сьогодні.

Промовивши це, дух Марлі взяв зі столу свою хустку і знову обмотав нею голову. Скрудж здогадався про це, почувши, як брязнули зуби привида, коли підтягнута хусткою щелепа стала на місце. Він насмілився підвести очі й побачив, що його

потойбічний прибулець стоїть перед ним, витягнувшись на весь зріст і перекинувши ланцюг через руку як шлейф. Відтак привид позадкував до вікна, і одночасно з цим віконна рама почала помалу підніматися. З кожним його кроком вона піднімалася все вище й вище, і коли він дійшов до вікна, воно вже було відчинене.

Привид поманив Скруджа до себе, і той підкорився. Коли між ними залишалося не більше двох кроків, привид застережливо підняв руку. Скрудж зупинився.

Він зупинився не так із покірності, як від здивування й страху. Бо як тільки рука привида піднялася вгору, Скрудж почув якісь звуки: неясні й ледь чутні, але невимовно жалібні голосіння й стогони, тяжкі зітхання каяття й гіркі жалі. Привид якусь мить прислухався до них, а тоді приєднав свій голос до жалібного хору й злетів над землею, розтав у мороці морозної ночі за вікном.

Цікавість пересилила страх, і Скрудж теж наблизився до вікна й виглянув назовні.

Він побачив сонми примар. Із жалібними криками й стогонами вони неспокійно носилися в повітрі туди-сюди, і всі, як і дух Марлі, були в ланцюгах. Не було жодної привида, не обтяженого ланцюгом, але деяких (певно, пов'язаних між собою членів уряду) сковував один ланцюг.

Багатьох Скрудж добре знав за життя, а з одним літнім привидом у білій жилетці колись навіть дружив. Цей привид, до щиколотки якого була прикута вогнетривка шафа дивовижних розмірів, жалібно ремствував на те, що не має змоги допомогти бідній жінці, яка сиділа з дитиною на руках на сходах ґанку. Та й усім цим духам дуже хотілося втрутитися

в справи смертних і принести добро, але вони вже втратили цю можливість навіки, і саме це й було причиною їхніх мук.

Чи туман поглинув примар, чи вони самі перетворилися на туман – Скрудж так і не збагнув. Але вони розтали одразу, як і їхні примарні голоси, і знову ніч була як ніч, і все стало як колись, коли він повертався до себе додому.

Скрудж зачинив вікно й обстежив двері, крізь які проник до нього привид Марлі. Вони й далі були замкнені на два оберти ключа, – адже він сам їх замкнув, – і всі засуви були справні. Скрудж хотів було сказати "дурниці!", але спинився на першому ж складі. І чи то від утоми й пережитих хвилювань, чи від розмови з привидом, який навіяв на нього тугу, а може й від зустрічі з Потойбічним Світом чи, нарешті, просто через те, що година була пізня, Скрудж раптом відчув, що його нестерпно хилить до сну. Не роздягаючись, він повалився на ліжко й негайно заснув як убитий.

КУПЛЕТ ДРУГИЙ

ПЕРШИЙ ІЗ ТРЬОХ ДУХІВ

Коли Скрудж прокинувся, було так темно, що глянувши з ліжка, він заледве міг відрізнити прозоре скло вікна від непроникно чорних стін кімнати. Він пильно вдивлявся в морок – зір у нього був гострий, як у тхора, – і в цю мить годинник на сусідній дзвіниці пробив чотири чверті. Скрудж прислухався.

На його подив, далі годинник гулко пробив шість ударів, сім, вісім… – і замовк тільки на дванадцятому. Північ! А він ліг спати о третій годині ночі! Годинник бив неправильно. Певно, у механізм потрапила бурулька.

Північ!

Скрудж натиснув пружинку свого хронометра, щоб виправити скандальну помилку церковного годинника. Хронометр швидко й чітко віддзвонив дванадцять разів.

– Як? Це неможливо! – мовив Скрудж. – Виходить, я проспав ледь не цілу добу! А може, що-небудь сталося з сонцем і зараз не північ, а полудень?

Це так його стривожило, що він устав із ліжка й навпомацки дістався до вікна. Скло взялося інеєм. Аби хоч що-небудь побачити, довелося протерти його рукавом, але й після цього майже нічого розгледіти не вдалося. Проте Скрудж установив, що надворі все такий же густий туман, такий же лютий мороз і дуже тихо – жодної метушні, жодного переполоху, який неминуче мусив би виникнути, якби ніч якимось чином прогнала білий день і запанувала на землі. Це вже було великим полегшенням для Скруджа, бо якби на землі не існувало більше такого поняття, як день, то втратило б сенс і формулювання: "Протягом трьох днів після одержання вам слід сплатити містерові Ібензеру Скруджу…", а відтак і всі його векселі коштували б не більше, ніж цінні папери аж зі Сполучних Штатів.

Скрудж знову ліг у ліжко і думав, думав, думав, але ні до чого додуматися не міг. І що більше він думав, то дужче йому ставало не по собі, а що більше він намагався не думати, то тяжче думав.

Привид Марлі порушив його спокій. Щоразу, як тільки він, обміркувавши, вирішував, що все це йому просто приснилося, його думка, немов розтягнута до відказу й одразу відпущена пружина, знову поверталася на початок, і запитання: "Сон це

чи насправді?" – знову поставало перед ним і вимагало відповіді.

Міркуючи так, Скрудж пролежав у ліжку, доки церковний годинник не віддзвонив ще три чверті, і тут раптово йому згадалося пророкування привида – коли годинник проб'є першу, до нього з'явиться перший відвідувач. Скрудж вирішив не засинати, а оскільки заснути зараз йому було не легше, ніж вознестися живим на небо, це рішення слід назвати доволі мудрим.

Останні чверть години тягнулися так довго, що Скрудж почав уже сумніватися, чи не пропустив він, задрімавши, бій годинника. Але ось до його настороженого слуху долетів перший удар.

– Дінь-дон!

– Чверть на першу, – взявся лічити Скрудж.

– Дінь-дон!

– Пів на першу!

– Дінь-дон!

– За чверть перша!

– Дінь-дон!

– Перша година ночі! – вигукнув Скрудж, тріумфуючи. – І все! І нікого немає!

Він вимовив це раніше, ніж почув удар дзвону; але щойно пролунав густий, гучний, тужливий дзеньк – перша! – як у ту ж мить раптовий спалах освітив кімнату, і чиясь невидима рука відкинула ковдру.

Саме так – чиясь рука відкинула ковдру, і притому не за спиною в нього і не в ногах, а прямо перед очима. І Скрудж, схопившись із ліжка, опинився віч-на-віч із таємничим прибульцем, рука якого ту ковдру й відкинула. Так, вони були зовсім поруч, ось як ми з вами, адже я думкою стою у вас за плечем, мій читачу.

Скрудж побачив перед собою дуже дивну істоту, схожу на дитину, але ще більше на старого, котрий наче в якусь надприродну підзорну трубу віддалився від нього на таку відстань, що його можна було сприйняти за дитину. Його довге волосся, що розсипалося по плечах, було білим, як у дуже літньої людини, однак на обличчі не проступало жодної зморщечки, а на щоках грав ніжний рум'янець. Руки в нього були дуже довгі й мускулисті, а кисті рук справляли враження незвичайної сили. Ноги – оголені так само, як і руки, – вражали досконалістю форм. Одягнена ця істота була в білосніжну туніку, підперезану дивним блискучим поясом, і тримала в руці зелену гілку гостролисту, а поли одежі, контрастуючи з цим символом зими, були прикрашені живими квітами. Але найдивніше, що яскравий струмінь світла вибивався в нього з маківки й освітлював усю його фігуру. Певно, через це під пахвою Привид мав схожий на ковпак великий вогнегасник, який слугував йому, очевидно, головним убором тоді, коли він волів не освітлюватися.

Утім, як завважив Скрудж, пильніше придивившись до свого гостя, не це було найбільшою його дивовижою. Як пояс його блищав і переливався вогнями, що спалахували й згасали одночасно в різних місцях, – так і вся його фігура наче

переливалася, то тут, то там втрачаючи виразність обрисів, і Привид ставав то однoруким, то одноногим, то раптом обростав двадцятьма ногами зараз, але позбувався голови, то здобував звичайну пару ніг, але втрачав руки разом із тулубом, і залишалася тільки голова. Прикметно, що як тільки яка-небудь частина його тіла розчинялася в непроникному мороці, здавалося, що вона пропадала безвісти; і хіба не диво, що наступної миті відсутня частина тіла була на місці, а Привид, мов ніде нічого, ставав таким же, як і був доти.

– Хто ви, сер? – запитав Скрудж. – Чи не той Дух, з'яву якого мені передвіщали?

– Так, це я.

Голос Духа звучав м'яко, навіть ніжно, і так тихо, немов долітав звідкись іздалеку, хоча той і стояв поруч.

– Хто ви або що ви? – запитав Скрудж.

– Я – Привид Давнього Різдва.

– Дуже давнього? – допитувся Скрудж, придивляючись до цієї карликової постаті.

– Ні, на твоїй пам'яті.

Скруджеві раптом нестерпно запраглося, щоб Дух вдягнув свій головний убір. Чому виникло в нього таке бажання, Скрудж, певно, й сам не зміг би пояснити, але все ж він попросив Привида надягти ковпак.

– Як! – закричав Дух. – Ти хочеш своїми нечистими руками погасити благе світло, яке я випромінюю? Тобі мало того, що ти

– один із тих, чиї пагубні пристрасті створили цей вогнегасник і змусили мене рік за роком носити його, насунувши на самісінькі очі!

Скрудж якомога шанобливіше запевнив Духа, що він не мав ані найменшого наміру його скривдити і, наскільки йому відомо, ніколи й ні за яких обставин не міг примушувати його носити ковпак; а тоді чемно поцікавився, що привело Духа до нього.

– Твоє благо, – відповів Дух.

Скрудж сказав, що дуже йому зобов'язаний, а сам подумав, що якби йому не заважали спати по ночах, – це й було би благом. Та, видно, Дух почув його думки, бо одразу ж сказав:

– Мова йде про твій порятунок. Тож бережися!

І з цими словами він простягнув до Скруджа свою міцну руку й легко взяв його за лікоть.

– Уставай! І йди за мною!

Скрудж хотів було сказати, що година вже пізня й погода не налаштовує до прогулянок, що в ліжку тепло, а надворі холод – значно нижче нуля, що він одягнений дуже легко – халат, ковпак і нічні туфлі, – а в нього й так уже нежить… Але руці, яка так ніжно, майже як жіноча, стискала його лікоть, не можна було противитися. Скрудж устав із ліжка; однак завваживши, що Дух рухається до вікна, він із переляку вчепився за його одіж.

– Я простий смертний, – заблагав Скрудж, – я можу впасти.

– Дай мені торкнутися твоїх грудей, – сказав Дух, кладучи руку йому на серце. – Це підтримає тебе, і ти здолаєш і не такі перешкоди.

З цими словами він пройшов крізь стіну, захоплюючи за собою Скруджа, й вони опинилися на відкритій сільській дорозі, обабіч якої лежали поля. Місто сховалося з очей, зникло безвісти. А разом із ним розсіялися морок і туман. Був холодний, ясний, зимовий день, і сніг укривав землю.

– Боже милостивий! – вигукнув Скрудж, сплеснувши руками й озираючись довкола. – Я тут ріс! Я бігав тут хлопчаком!

Дух лагідно глянув на Скруджа. Його легкий дотик, мимовільний і невагомий, розбудив якісь почуття в грудях старого Скруджа. Йому здалося, що він відчуває тисячі запахів, і кожен запах будив тисячі спогадів про давно забуті думки, прагнення, радощі, надії.

– Твої губи тремтять, – сказав Дух. – А що це котиться в тебе по щоці?

Скрудж схвильованим голосом, – а це геть незвично для нього, – пробурмотів, що це так, дрібниці, й попросив Духа вести його далі.

– Чи впізнаєш ти цю дорогу? – запитав Дух.

– Чи впізнаю я? – із запалом вигукнув Скрудж. – Так я пройшов би по ній із заплющеними очима.

– Хіба не дивно, що стільки років ти не згадував про неї! – завважив Дух.

– Ходімо далі.

Вони пішли дорогою, де Скрудж добре знав кожен закрут, кожен поштовий стовп, кожне дерево. Нарешті вдалині зринуло невелике містечко з церквою, ринковим майданом і мостом над примхливо звивистою річкою. Їм зустрічалися кудлаті конячки, що бігли легкою риссю, несучи на своїх спинах хлопчаків; і ті перемовлялися з іншими хлопчаками у візках і бричках, якими правили фермери. Всі вони були дуже щасливі, всі окликали один одного, і над полями лунав такий веселий гомін, що морозне повітря, здавалося, тремтіло від сміху, радіючи їхнім веселощам.

– Усе це лише тіні тих, хто жив колись, – сказав Дух. – І вони й не підозрюють про нашу присутність.

Веселі подорожани були вже зовсім близько, і Скрудж упізнавав їх усіх, одного за одним, і називав на імена.

Чому він був так безмірно щасливий побачивши їх? Що зблиснуло в його холодних очах і чому серце так застрибало у грудях, коли хлопчаки порівнялися з ним? Чому душа його сповнилася розчулення, коли він почув, як, розстаючись на перехрестях і роз'їжджаючи додому, вони бажають один одному веселого Різдва? Що Скруджеві до веселого Різдва? Хай воно западеться! Чи був йому від нього хоч якийсь хосен?

– А школа ще не геть спорожніла, – сказав Дух. – Якийсь бідолашний хлопчик, позабутий усіма, залишився там на самоті.

Скрудж відповів, що він знає про це, і схлипнув.

Вони звернули з дороги на пам'ятну Скруджеві стежину і незабаром підійшли до червоного цегляного будинку з увінчаною флюґером невеликою круглою баштoчкою зі дзвоном. Будинок був доволі просторий, але геть занепав. Великі хліви у дворі, здавалося, пустували; на їхніх стінах від вогкості проступила цвіль, скельця у вікнах були вибиті, а двері згнили. У стайнях, кудкудакаючи, порпалися кури, каретний сарай і навіси заросли бур'янами. Таке ж запустіння панувало й у будинку.

Скрудж і його супутник увійшли в похмуру прихожу і, заглядаючи то в одні, то в інші розчинені двері, бачили величезні холодні й майже порожні кімнати.

У домі було сиро, як у склепі, пахнуло землею, і все свідчило про те, що тут дуже часто встають при свічках і дуже рідко їдять досита.

Вони рушили до дверей у глибині прихожої. Дух попереду, Скрудж – за ним. Двері прочинилась, як тільки вони наблизилися до них, і відкрилася довга кімната з понурими голими стінами, яка здавалася ще більш сумовитою через те, що в ній рядами стояли прості нефарбовані парти. За однією з цих парт вони побачили самотню фігурку хлопчика, який читав книгу при вбогому вогнику каміна; і Скрудж теж присів за парту й заплакав, упізнавши в цій бідолашній, усіма забутій дитині самого себе, яким він був колись. Усе тут, – писк і метушня мишей за дерев'яними панелями; луна, що доносилася звідкись із надр будинку; звук крапель із відталого жолоба на похмурому дворі; зітхання вітру в безлистій кроні самотньої тополі; скрипіння дверей порожньої комори, які розгойдувалися на іржавих петлях; потріскування дров у каміні – все відлунювало у розм'яклому Скруджевому серці й накликало сльози.

Дух торкнув Скруджа за плече і вказав на його двійника – заглиблену в читання дитину. Зненацька за вікном з'явився чоловік у чужоземному одязі, із сокирою за поясом. Він стояв перед ними як живий, ведучи на повідку осла, нав'юченого дровами.

– Та це ж Алі Баба! – нестямившись від захвату, закричав Скрудж. – Це мій добрий старий чесний Алі Баба! Так, так, я знаю! Якось на Різдво, коли це покинуте дитя залишилося тут саме-саміське, він прийшов до нього, точнісінько як зараз! Бідолашний хлопчик! А ось і Валентин, – продовжував Скрудж, – і його лісовий брат Орсон[4]; ось вони! І цей, як його, – той, кого поклали, сонного й напівроздягненого, біля воріт Дамаска, – хіба ви не бачите його? І конюх султана, якого джини перевернули догори ногами! Ось він – Стоїть на голові! Так йому й треба! Я дуже радий. Як він посмів оженитися з принцесою!

Ото вже були б вражені всі комерсанти Лондонського Сіті, з якими Скрудж вів справи, якби вони могли бачити його щасливе, захоплене обличчя й чути, як він із усією властивою йому серйозністю оповідає подібні дурниці та ще й чи то плаче, чи так дивовижно сміється!

– А ось і папуга! – вигукнув Скрудж. – Зелений, із жовтим хвостиком, і на маківці чубчик, схожий на пучок салату! Ось він! "Бідолашний Робін Крузо, – сказав він своєму господареві, коли той повернувся додому, пропливши навколо острова. – Бідолашний Робін Крузо! Де ти був, Робіне Крузо?" Робінзон гадав, що це йому причулося, але ж ні – це говорив папуга, ви ж знаєте. А ось і П'ятниця – мчить з усіх ніг до бухти! Швидше! Нумо! Швидше!

А тоді, з такою невластивою його характерові раптовою мінливістю, він раптом сповнився жалю, дивлячись на самого

себе в дитинстві, й повторював, знову заплакавши: "Бідолашний, бідолашний хлопчик!"

– Як би я хотів… – пробурмотів він згодом, утираючи очі рукавом і заховавши руку в кишеню; але відтак, оглянувшись довкола, додав: – Ні, тепер уже пізно.

– А чого б ти хотів? – запитав його Дух.

– Та нічого, – відповів Скрудж. – Нічого. Вчора увечері якийсь хлопчик заколядував біля моїх дверей. Мені б хотілося дати йому що-небудь, оце й усе.

Дух задумливо посміхнувся і, змахнувши рукою, сказав:

– Поглянемо на інше Різдво.

Із цими словами Скрудж-дитина немов підріс на очах, а кімната, в якій вони опинилися, стала ще темнішою й бруднішою. Панелі в ній розсохлися, віконні рами розтріскались, а від стелі відвалилися шматки штукатурки, оголивши дранку. Але коли і як це сталося, Скрудж знав не більше, ніж ми з вами. Він знав лише, що так і мусило бути, що саме так усе й було. І знову він був тут сам-один, тоді як усі інші хлопчаки розійшлися додому на веселі канікули.

Але тепер він уже не сидів за книжкою, а зневірено крокував із кута в куток. Скрудж глянув на Привида і, ледь похитавши головою, із тривожним очікуванням глянув на двері.

Вони прочинилися, і маленька дівчинка, на кілька років молодша від хлопчика, вбігла в кімнату. Кинувшись хлопчикові на шию, вона поцілувала його, називаючи своїм любим братиком.

– Я приїхала за тобою, любий братику! – говорила крихітка, захоплено сплескуючи тоненькими рученятами і перегинаючись ледь не навпіл від радісного сміху. – Ти поїдеш зі мною додому! Додому! Додому!

– Додому, маленька Фен? – перепитав хлопчик.

– Звісно! – вигукнуло дитя, сяючи від щастя. – Додому! Назовсім! Назавжди! Батько став дуже добрий, зовсім не такий, як колись, і вдома тепер, як у раю. Учора ввечері, коли я лягала спати, він раптом заговорив зі мною так ласкаво, що я не побоялася і попросила його ще раз, щоб він дозволив тобі повернутися додому. І раптом він сказав: "Гаразд, нехай приїде", – і послав мене за тобою. І тепер ти будеш справжнім дорослим чоловіком, – продовжувала крихітка, дивлячись на хлопчика широко розкритими очима, – і ніколи більше не повернешся сюди. Ми будемо разом усе Різдво, і як же ми будемо веселитися!

– Ти стала такою дорослою, моя маленька Фен! – вигукнув хлопчик.

Дівчинка знову засміялася, заплескала в долоньки і хотіла погладити хлопчика по голові, але не дотягнулася і, заливаючись сміхом, стала на пальчики й обхопила його за шию. Потім, сповнена дитячого нетерпіння, потягнула його до дверей, і він охоче пішов за нею.

І тут чийсь грізний голос закричав гулко на всю прихожу:

– Несіть униз скриньку учня Скруджа! – І сам шкільний учитель власною персоною з'явився в прихожій. Він глянув на учня Скруджа люто-поблажливим поглядом і потиснув йому руку, через що той геть розгубився; а відтак повів обидвох

дітей у парадну вітальню, більше схожу на обмерзлий колодязь. Тут, залубенівши від холоду, висіли на стінах географічні карти, а на вікнах стояли земний і небесний глобуси. Діставши графин дуже легенького вина і шматок дуже важкого пирога, він запропонував дітям поласувати цими делікатесами, а худому слузі велів винести поштареві склянку "того самого", але він відповів, що дякує хазяїнові, але якщо "те саме" й справді те, чим його вже раз пригощали, то краще не треба. Тим часом скриньку юного Скруджа вже підняли на дах поштової карети, і діти, не гаючись ні секунди, попрощалися з учителем, сіли в екіпаж і весело рушили. Швидко замигтіли спиці коліс, збиваючи сніг із темного листя вічнозелених гілок.

– Тендітне створення! – сказав Привид. – Здавалося, найлегший подув вітерця може її погубити. Але в неї було велике серце.

– О так! – закричав Скрудж. – Ти маєш рацію, Привиде, і не мені це заперечувати. Боже борони!

– Вона померла вже заміжньою жінкою, – мовив Привид. – І здається, в неї залишилися діти.

– Один син, – поправив Скрудж.

– Справді, – сказав Дух. – Твій небіж.

Скруджеві стало трохи не по собі, і він буркнув:

– Так.

Щойно вони покинули школу, і ось уже стояли на людній вулиці, а повз них снували тіні перехожих, і тіні візків і карет

котили мимо, прокладаючи собі дорогу в юрбі. Словом, вони опинилися в гущі гомінкої міської товкотнечі. Святково прикрашені вітрини магазинів не залишали сумнівів у тому, що знову настало Різдво. Але цього разу був уже вечір, і на вулицях горіли ліхтарі.

Привид зупинився біля дверей якоїсь крамниці й запитав Скруджа, чи впізнає він цей будинок.

– Іще б пак! – вигукнув Скрудж. – Адже мене колись віддали сюди на навчання!

Вони увійшли. І побачили старого джентльмена в перуці, який сидів за настільки високою конторкою, що якби вона була бодай іще на два дюйми вищою, його голова вперлася б у стелю. Неймовірно схвильований Скрудж вигукнув:

– Та це ж старий Феззівіґ! Помилуй, Господи! Він знову живий!

Старий Феззівіґ відклав перо і глянув на годинник, стрілки якого показували сьому пополудні. Із задоволеним виглядом він потер руки, осмикнув жилетку на об'ємистому черевці, розсміявся так, що затрясся весь, від чобіт до брів, і закричав приємним, густим, веселим, зичним басом:

– Гей, ви! Ібензере! Діку!

І двійник Скруджа, який став уже дорослим молодиком, стрімко вбіг у кімнату в супроводі іншого учня.

– Таж це Дік Вілкінз! – сказав Скрудж, звертаючись до Привида. – Звичайно, він! Ясна річ! Бідолаха Дік! Він так любив мене.

– Ха-ха, хлопці – сказав Феззівіґ, – кидайте роботу! Адже нині Святвечір, Діку! Завтра Різдво, Ібензере! Зачиняйте віконниці! – вигукнув він, ляскаючи в долоні. – Швиденько!

Бачили б ви, як вони взялися до справи! Раз – і вони вже вискочили на вулицю з віконницями в руках; два-три – поставили віконниці на місце; чотири-п'ять-шість – засунули й закріпили болти; і перш ніж ви б устигли полічити до дванадцяти, вже влетіли назад, дихаючи, як рисаки-переможці.

– Ого-го! – закричав старий Феззівіґ, з неабиякою моторністю вистрибуючи з-за конторки. – Несіть усе геть, хлопці! Розчистіть-но побільше місця. Ворушися, Діку! Веселіше, Ібензере!

Несіть геть! Цікаво, чого б вони, з благословення старого, не віднесли. За мить усе було готово. Що лише за своєю могло пересуватися, щезло з очей, немов його ніколи й не було; підлогу підмели й зволожили, лампи оправили, в камін підкинули дров, і магазин перетворився на теплий, затишний, чистий, яскраво освітлений бальний зал, якого лише можна побажати для танців у зимовий вечір.

Прийшов скрипаль із нотною папкою, став за височенну конторку, як за дириґентський пульт, і видав такий звук, ніби забурчало в п'ятдесяти животах водночас. Прийшла місіс Феззівіґ – суцільна добродушна посмішка. Прийшли три міс Феззівіґ – квітучі й чарівні. Прийшли слідом за ними шість юних поклонників із розбитими серцями. Прийшли всі хлопці й дівчата, що працюють у магазині. Прийшла служниця зі своїм кузеном булочником. Прийшла куховарка з молочарем, другом свого брата. Прийшов хлопчина-підмайстер із крамниці навпроти, щодо якого існувала підозра, нібито хазяїн морить його голодом. Хлопчик весь час намагався сховатися за

дівчисько-служницю із сусіднього будинку, про яку достеменно було відомо, що господиня дере її за вуха. Словом, прийшли всі, один за одним, – хто соромливо, хто сміло, хто незграбно, хто ґраційно, хто розштовхуючи інших, а хто тягнучи когось за собою, – словом, так чи йнакше, тим чи іншим способом, але прийшли всі. І всі пустилися в танок – двадцять пар водночас. Пробігали по колу пара за парою, спершу в один бік, тоді в інший. І пара за парою – на середину кімнати й назад. І закрутилися в усі боки, утворюючи колоритні групи. Колишня головна пара, поступившись місцем новій, не встигала прилаштуватися в хвості, як виходила вже нова головна пара, і щоразу раніше, ніж слід, – доки, нарешті, всі пари не побували головними й усі не переплуталося остаточно. Коли досягнули цього щасливого результату, старий Феззівіґ заплескав у долоні, щоб призупинити танець, і закричав:

– Чудово танцювали!

І тієї ж миті скрипаль занурив розпаленіле обличчя в заздалегідь припасений кухоль із пивом. Але оскільки він був переконаним супротивником відпочинку, то негайно знову виглянув із кухля і, незважаючи на те, що ніхто більше не танцював, знову заграв, притому так затято, немов це був уже не він, а якийсь новий скрипаль, який задався метою або затьмарити першого, якого напівнепритомним відтягнули додому, або загинути.

Відтак знову були танці, тоді фанти і знову танці, а потім був солодкий пиріг, і ґлінтвейн, і по великому шматку холодного ростбіфа, і по великому шматку холодної відварної яловичини, а під кінець – смажені пиріжки з родзинками й корицею і досхочу пива. Але найцікавіше відбулося після ростбіфа і яловичини, коли скрипаль (до чого ж вправний, хай йому грець! Так, не нам з вами його вчити, він знав свою справу!) заграв стародавній контрданс "Сер Роджер Каверлі", і

старий Феззівіґ піднявся й запропонував руку місіс Феззівіґ. Вони, ясна річ, пішли в танок першою парою, і їм довелося неабияк попотіти. За ними йшли пар двадцять, якщо не більше, і всі – чудові танцюристи, які коли вже підуть танцювати, так до упаду, не шкодуючи п'яток!

Але хоч би їх було п'ятдесят, а хоч і сто п'ятдесят пар – старий Феззівіґ і тоді був би на висоті, та й місіс Феззівіґ теж. Так, вона й справді всім була до пари своєму чоловікові. І якщо це не найбільша похвала, то скажіть мені, яка більша, і я відповім – вона гідна і цієї. Справжнє сяйво випромінювали литки містера Феззівіґа. Вони зблискували то тут, то там, як два місяці. Ви ніколи б не могли сказати з упевненістю, де вони опиняться наступної миті. Старий Феззівіґ і місіс Феззівіґ проробили всі фігури танцю, як належить, – і бігцем уперед, і бігцем назад, і, взявшись за руки, галопом, і уклін, і реверанс, і покружляли, й пірнули під руки, й повернулися, нарешті, на своє місце, а тоді старий Феззівіґ підстрибнув і пристукнув у повітрі каблуками, – так спритно, що здавалося, ніби його ноги підморгнули танцюристам, – і тут же одразу став як укопаний.

Коли годинник пробив одинадцяту, домашній бал закінчився. Містер і місіс Феззівіґи, ставши обабіч дверей, потискали руку кожному гостю чи гості й бажали йому чи їй веселого Різдва. А коли всі гості розійшлися, господарі так само розпрощались і з учнями. І ось веселі голоси завмерли вдалині, а двоє молодих людей пішли до своїх ліжок у глибині магазину.

Доки тривав бал, Скрудж поводився як божевільний. Всім своїм єством він був із танцюристами, з тим юнаком, у якому впізнав себе. Він наче брав участь у всьому, що відбувалося, все пригадував, усьому радів і відчував неймовірне хвилювання. І лише тепер, коли сяючі фізіономії Діка і юного Скруджа почезли з очей, він згадав про Привида і завважив,

що той пильно дивиться на нього, а світло над його головою горить дуже яскраво.

– Як небагато потрібно, щоб змусити цих простаків сповнитися подяки, – мовив Привид.

– Небагато? – здивувався Скрудж.

Дух зробив йому знак прислухатися до задушевної бесіди двох учнів, які розхвалювали Феззівіґа, а коли Скрудж послухався, мовив:

– А хіба ні? Він же витратив сущу дрібницю – всього три-чотири фунти того, що у вас на землі називають грошима. Чи заслуговує він таких похвал?

– Та ж не в цьому суть, – заперечив Скрудж, якого зачепили за живе ці слова; він навіть не завважував, що міркує не так, як йому властиво, а як колишній юний Скрудж. – Не в цьому суть, Привиде. Він має владу зробити нас щасливими чи нещасливими, а нашу працю – легкою чи тяжкою, перетворити її на задоволення чи на муки. Нехай він робить це словом або поглядом, за допомогою чогось настільки незначного й невагомого, що не можна ні обчислити, ні обмірити, – та все одно добро, яке він чинить, вартує цілого статку.

І тут Скрудж відчув на собі погляд Привида й запнувся.

– Чого ж ти замовк? – запитав його Дух.

– Так, нічого, – відповів Скрудж.

– А все-таки, – наполягав Дух.

– Нічого, – сказав Скрудж, – нічого. Просто мені захотілося сказати два-три слова моєму клеркові. Оце й усе.

Тим часом юний Скрудж погасив лампу. І ось уже Скрудж із Привидом знову стояли під відкритим небом.

– Мій час минає, – завважив Дух. – Поквапся!

Слова ці не стосувалися Скруджа, а навколо не було ні душі, – проте вони негайно справили свій уплив, і Скрудж знову побачив самого себе.

Але тепер він був уже значно старший – у розквіті літ. Риси обличчя його ще не стали настільки різкими й суворими, як в останні роки, але турботи й скнарість уже наклали відбиток на його обличчя. Неспокійний, жадібний блиск з'явився в очах, і було зрозуміло, яка хвороблива пристрасть пустила корені в його душі і що станеться з ним, коли вона виросте і її чорна тінь поглине його всього.

Він був не сам. Поруч із ним сиділа чарівна молода дівчина в жалобі. Сльози на її віях блищали в променях сяйва, яке випромінював Дух.

– Все це так мало значить тепер для тебе, – говорила вона тихо. – Ти поклоняєшся тепер іншому божеству, і воно витиснуло мене з твого серця. Що ж, якщо воно зможе підтримати й утішити тебе, як хотіла б підтримати й утішити я, тоді, звичайно, я не повинна засмучуватися.

– І що це за божество, яке витиснуло тебе? – запитав Скрудж.

– Гроші.

– Немає справедливості на землі! – мовив Скрудж. – Світ найсуворіше ставиться до бідності, але не менш суворо – принаймні на словах – засуджує погоню за багатством.

– Ти занадто переймаєшся думкою світу, – лагідно докорила вона йому. – Всім своїм колишнім надіям і мріям ти зрадив заради однієї – стати невразливим для його шпилькових уколів. Хіба я не бачила, як усі твої шляхетні прагнення гинули одне за одним, і нова всеперемагаюча пристрасть – пристрасть до наживи – помалу заволоділа тобою!

– То й що ж? – заперечив він. – Хіба погано, що я нарешті порозумнішав? Моє ставлення до тебе не змінилося.

Вона похитала головою.

– Хіба не так?

– Наші заручини – справа минулого. Обоє ми були бідні тоді й задовольнялися тим, що мали, сподіваючись згодом збільшити наш статок терплячою працею. Але відтоді ти змінився. У ті роки ти був зовсім іншим.

– Я був хлопчиськом, – нетерпляче відповів він.

– Ти сам знаєш, що ти був не той, що тепер, – заперечила вона. – А я все та ж. І те, що обіцяло нам щастя, коли ми були як одне ціле, тепер, коли ми стали чужими одне одному, провіщає нам тільки горе. Не розповідатиму тобі, як часто і з яким болем я міркувала над цим. Так, я багато думала і вирішила повернути тобі волю.

– Хіба я коли-небудь просив про це?

– На словах – ні. Ніколи.

– А як же тоді?

– Усім своїм новим, зміненим єством. У тебе інша душа, інший спосіб життя, інша мета. І вона для тебе найважливіша. Це зробило мою любов непотрібною тобі. Вона не має ціни у твоїх очах. Зізнайся, – сказала дівчина лагідно, але разом із тим пильно і твердо дивлячись йому в очі, – якби ці узи не зв'язували нас, хіба тепер ти домагався б моєї любові, намагався б мене завоювати? О ні!

Здавалося, він мимо своєї волі не міг не визнати справедливості цих слів. Але все-таки, зробивши над собою зусилля, відповів:

– Це тільки ти так гадаєш.

– Я рада була би думати інакше! – відповіла вона. – Бог свідок! Якщо вже навіть я мусила нарешті визнати цю гірку істину, то яка насправді вона сувора й незаперечна! Бо ж не можу я повірити, що ставши вільним від жодних зобов'язань, ти взяв би за дружину дівчину без приданого! Та ж навіть виливаючи мені свою душу, ти не в змозі приховати того, що кожен твій крок продиктований Користю! Тож якби ти на мить зрадив собі й зупинив свій вибір на такій дівчині, як я, – хіба я не розумію, як швидко прийшли б слідом за цим каяття і жаль?! Ні, я розумію все. І я звільняю тебе від твого слова. Звільняю по добрій волі – в ім'я моєї любові до того, ким ти був колись.

Він хотів щось сказати, але вона, відсторонившись від нього, продовжувала:

– Можливо, – згадуючи минуле, я вірю в це, – можливо, тобі буде боляче розлучитися зі мною. Але скоро, дуже скоро це минеться, і ти з радістю забудеш мене як порожню, марну мрію, від якої ти вчасно отямився. А я можу тільки побажати тобі щастя в тому житті, яке ти собі обрав! – Із цими словами вона залишила його, і вони розсталися назавжди.

– Привиде! – заволав Скрудж. – Я не хочу більше нічого бачити. Відведи мене додому. Невже тобі приємно мучити мене!

– Ти побачиш ще одну тінь Минулого, – сказав Дух.

– Жодної, – вигукнув Скрудж. – Жодної. Я не бажаю її бачити! Не показуй мені більше нічого!

Але невблаганний Дух, поклавши на нього обидві руки, змусив дивитися на те, що було далі.

Вони перенеслися в інше місце і в інший час; Скрудж побачив кімнату, не дуже велику й не багату, але доволі зручну й затишну. Біля каміна, у якому пекуче, по-зимовому, палали дрова, сиділа молода красива дівчина. Скруджеві здалося, що це його подруга, з якою вони щойно розійшлись, – настільки вони були схожі, – але одразу ж побачив і її. Тепер це була жінка середніх літ, усе ще приваблива. Вона теж сиділа біля каміна навпроти дочки. У кімнаті стояв страшенний гамір, там було стільки дітей, що схвильований Скрудж не зміг би їх тепер навіть порахувати. І на відміну від череди у відомому вірші[5], де сорок корівок поводились як одна, тут кожна дитина галасувала за всіх сорока, і це було надзвичайно оглушливо.

Утім, це нікого, очевидно, не турбувало. Навпаки – мати й дочка від душі раділи й сміялися, дивлячись на малюків, а відтак дочка й сама долучилася до їхніх витівок, і маленькі розбійники взялися немилосердно її термосити. О як би мені хотілося бути одним із них! Але я б ніколи не був таким немилосердним. Нізащо в світі не посмітив би я смикнути за ці коси чи розтріпати їх. Навіть заради порятунку життя не осмілився б я стягнути з її ніжки – Бог свідок! – безцінний малюсінький черевичок. І хіба наважився б я, як оці маленькі нахаби, обхопити її за талію! Та якби моя рука ризикнула тільки оповитися навколо її стану, вона так би й приросла до нього і ніколи б уже не випрямилася, покарана за таку зухвалість. Утім, визнаю, що я безмірно бажав би торкнутися її губ, звернутися до неї із запитанням, бачити, як вона відкриє вуста, відповідаючи мені! Любувався б опущеними віями, не засоромивши її! Розпустив би її шовковисте волосся, кожне пасмо якого – безцінний скарб! Словом, не приховую, що я бажав би користатися всіма правами пустотливої дитини, але бути разом з тим дорослим чоловіком, щоб знати їм ціну.

Але ось почувся стук у двері, і всі, хто був у кімнаті, так прудко кинулися до дверей, що дівчина – із усміхненим обличчям і в доволі пом'ятому платті – опинилася в самому центрі буйної ватаги і вітала батька, щойно той устиг ступити за поріг у супроводі розсильного, навантаженого іграшками й іншими різдвяними подарунками. Беззахисного розсильного негайно і з неймовірним галасом узяли приступом. На нього видряпувалися, приставивши до нього замість драбини стільці, щоб випорожнити його кишені й відібрати в нього пакети в обгортковому папері; його душили, обхопивши за шию; на ньому повисали, вчепившись за краватку; його дубасили по спині кулаками й буцали ногами, виявляючи таким чином украй ніжну до нього любов! А якими криками здивування й захвату супроводжувалося розгортання кожного пакета! А який невимовний жах охопив усіх, коли найменшого застигли

на місці злочину – з іграшковою сковорідкою, засунутою в рот, – і одразу ж виникла підозра, що він уже встиг проковтнути дерев'яного індика, що був приклеєний до дерев'яної тарілки! А які всі були раді, коли тривога виявилася помилковою! Все це просто неможливо описати! Скажемо тільки, що один за одним усіх дітлахів, – а разом із ними й гучні вияви їхніх почуттів, – повиводили з вітальні нагору й повкладали у ліжка, де вони помалу вгамувалися.

Тепер Скрудж спрямував усю свою увагу на дорослих, і сльоза затуманила його погляд, коли господар разом із дружиною і ніжно притуленою до його плеча дочкою зайняв своє місце біля каміна. Скрудж мимоволі подумав про те, що таке ж ґраційне, життєрадісне створіння могло б і його називати батьком і обігрівати подихом своєї весни його сувору зиму!

– Белл, – сказав чоловік із посмішкою, звертаючись до дружини, – а я бачив сьогодні твого колишнього приятеля.

– Кого ж це?

– Вгадай!

– Як я можу вгадати? А втім, здається, здогадуюся! – вигукнула вона і розреготалася вслід за чоловіком. – Містера Скруджа?

– Так, його. Я проходив повз його контору, а він працював там при свічі, не зачинивши віконниць, так що я за всього бажання не міг його не побачити. Його компаньйон, кажуть, при смерті, і він, розумієш, сидить там у себе самісінький. Один, як перст, на всьому білому світі.

– Привиде! – вимовив Скрудж надламаним голосом. – Забери мене звідси.

– Я ж казав тобі, що все це – тіні минулого, – відповів Дух. – Так воно було, і не моя в тому провина.

– Забери мене! – заблагав Скрудж. – Я не можу це витерпіти.

Він повернувся до Духа і побачив, що в його особі якимось незбагненним чином поєдналися окремі риси всіх людей, яких той йому показував.

Не тямлячи себе, Скрудж зробив запеклу спробу звільнитися.

– Відпусти мене! Відведи додому! За що ти переслідуєш мене!

Борючись із Духом, – якщо це можна назвати боротьбою, адже той не чинив жодного опору і навіть немовби не завважував зусиль свого супротивника, – Скрудж побачив, що сніп світла в Духа над головою розгоряється все яскравіше. Підсвідомо відчуваючи, що саме тут приховано ту таємничу владу, яку має над ним ця істота, Скрудж схопив ковпак – вогнегасник і рішучим рухом насунув Духові на голову.

Дух якось одразу осів під ковпаком, і він накрив його аж до п'ят. Але як би міцно не притискав Скрудж вогнегасника до Привидової голови, йому не вдалося загасити світла, що струменіло з-під ковпака на землю.

Страшна втома раптово зморила Скруджа. Його неперебoрно хилило до сну, і тієї ж миті він побачив, що знову

у своїй спальні. Востаннє щосили натиснув на ковпака-вогнегасника, а тоді його рука ослабла, і впавши на ліжко, він заснув мертвецьким сном.

КУПЛЕТ ТРЕТІЙ

ДРУГИЙ ІЗ ТРЬОХ ДУХІВ

Прокинувшись від свого ж таки дивовижно гучного храпу, Скрудж сів на ліжку і спробував зібратися з думками. Цього разу йому не треба було нагадувати про те, що годинник на дзвіниці незабаром проб'є першу. Він відчував, що прокинувся саме вчасно і на нього чекає розмова з другим Духом, який мусив з'явитися до нього завдяки проханню Джейкоба Марлі.

Однак, роздумуючи над тим, з якого боку ліжка відкинеться цього разу ковдра, Скрудж відчув раптом дуже неприємний холодок і поспішив сам, власними руками, відкинути ковдру, а відтак влігся назад на подушки й пильно оглянув кімнату. Він твердо вирішив, що цього разу не дасть застигнути себе зненацька й злякатися, він перший окликне Духа.

Люди небоязкі, які величаються тим, що їм сам чорт не брат і вони пройшли навіть мідні труби, бажаючи довести своє молодецтво і одчайдушність, зазвичай кажуть, що здатні на все – від гри в орлянку до душогубства, а між цими двома крайностями вміщається, як відомо, все, що завгодно. Не чекаючи від Скруджа аж такої відваги, я повинен усе-таки запевнити вас, що він готовий був зустрітися віч-на-віч із найстрашнішими феноменами, і поява будь-яких примар – від немовлят до носорогів – не могла б його тепер здивувати.

Одначе, готовий майже до всього, він таки найменше був готовий до повної відсутності будь-чого, і тому, коли годинник на дзвіниці пробив першу і жоден привид не з'явився, Скруджа затрусило як у лихоманці. Минуло ще п'ять хвилин, десять, п'ятнадцять – нічого. Однак весь цей час Скрудж, лежачи на своєму ліжку, був ніби в самому центрі плями червонуватого світла, яке заструмеміло невідь звідки, щойно годинник пробив першу; але оскільки це було всього лише світло і Скрудж так і не збагнув, звідки це взялося і що означає, воно здавалося йому страшнішим від цілої дюжини примар. Він навіть мимохідь із жахом подумав, що з ним може трапитися унікальний випадок мимовільного самозаймання, але й про це він нічого не міг знати напевне. І врешті-решт усе-таки подумав – а ви чи я подумали б, ясна річ, із самого початку, бо всім відомо, що лише той, хто не потрапляв у скрутне становище, найкраще знає, як при цьому слід поводитися, і якби це трапилося з ним, то він, звісно, саме так би й чинив, – отже, повторюю, Скрудж нарешті таки подумав, що джерело примарного світла може бути в сусідній кімнаті, звідки, якщо придивитися уважніше, це світло й струменіло. Коли ця думка запанувала в його свідомості, він тихенько сповз із ліжка і, шаркаючи пантофлями, рушив до дверей.

Щойно його рука торкнулася клямки, як незнайомий голос, назвавши його на ім'я, велів увійти. Скрудж увійшов.

Це була його власна кімната. Без сумніву. Але вона дивовижно змінилася. Всі стіни й стеля були прикрашені живими рослинами, і кімната скидалася на ліс. Яскраві блискучі ягоди весело визирали із зеленого листя. Свіжі тверді листи гостролисту, омели й плюща блищали, як маленькі дзеркальця, розвішені на гілках, а в каміні горіло таке яскраве полум'я, якого цей понурий камінь не знав ні за часів Скруджа, ні за часів Марлі, ані протягом багатьох і багатьох холодних зим. На підлозі величезною купою, що скидалась на трон, були

складені смажені індички, гусаки, кури, дичина, свинячі окости, великі шматки яловичини, молочні поросята, гірлянди сосисок, смажені пиріжки, різдвяні пудинґи, діжки з устрицями, гарячі каштани, рум'яні яблука, соковиті апельсини, ароматні груші, величезні пироги з лівером і паруючі чаші з пуншем, запашні випари якого стелилися в повітрі, як туман. І на цьому троні невимушено й величаво сидів такий веселий і сяючий велетень, що досить було глянути на нього – і аж серце раділо. У руці в нього був смолоскип, трохи схожий за формою на ріг достатку, і він підняв його високо над головою, щоб освітити Скруджа, коли той просунув голову в двері.

– Заходь! – гукнув Привид до Скруджа. – Заходь, і будемо знайомі, чоловіче!

Скрудж несміло зайшов і, похнюпивши голову, став перед Привидом.

Це був уже не той Скрудж. Похмурий і суворий, він не зважувався підвести очі й зустріти ясний і добрий погляд Привида.

– Я Дух Нинішнього Різдва, – сказав Привид. – Глянь на мене!

Скрудж шанобливо підвів очі. Дух був одягнений у просту зелену мантію чи накидку, облямовану білим хутром. Одіж ця вільно й недбало спадало з його пліч, і широкі груди велетня були оголені, немовби він хотів продемонструвати, що не потребує жодних штучних покровів чи захистків. Босі ступні виглядали з-під пишних складок мантії, а голова була покрита лише віночком із гостролисту, на якому де-не-де зблискували крижинки. Довгі темно-каштанові кучері розсипалися по

плечах, добре відкрите обличчя посміхалося, очі сяяли, голос звучав весело, вигляд був життєрадісний, а рука привітно протягнена. На поясі висіли стародавні піхви, але – порожні, без меча, та й самі вони були добряче поїдені іржею.

– Ти ж ніколи ще не бачив таких, як я! – вигукнув Дух.

– Ніколи, – відповів Скрудж.

– І ніколи не спілкувався з молодими членами нашого сімейства, з яких я – наймолодший? Я маю на увазі моїх старших братів, які народжувалися в останні роки? – допитувався Привид.

– Начебто ні, – сказав Скрудж. – Боюся, що ні. А в тебе багато братів, Привиде?

– Понад тисячу вісімсот, – відповів той.

– Оце так сімейка! Спробуй таку прогодуй! – пробурмотів Скрудж.

Дух Нинішнього Різдва підвівся.

– Духу, – сказав Скрудж смиренно. – Веди мене куди хочеш. Минулої ночі я йшов з примусу й одержав урок, який не минув марно. Якщо цієї ночі ти теж маєш мене чому-небудь навчити, хай і це піде мені на користь.

– Торкнися моєї мантії.

Скрудж міцно вчепився за неї.

Гостролист, омела, червоні ягоди, плющ, індички, гусаки, кури, дика птиця, свинячі окости, яловичі туші, поросята, сосиски, устриці, пироги, пудинґи, фрукти і чаші з пуншем – усе зникло тієї ж миті. А водночас зникли і кімната, і палаючий камін, і багряне сяйво смолоскипа, і нічний морок; Дух і Скрудж стояли вже на міській вулиці. Був різдвяний ранок, дуже морозно, і на вулиці звучала своєрідна музика, трохи різка, але приємна – це зчищали сніг із тротуарів і згрібали його з дахів; а хлопчаки захоплено спостерігали, як, ефектно розсипаючись, падають на землю сніжні лавини.

На тлі сліпуче білого покрову, що лежав на дахах, і навіть не настільки білосніжного на землі, стіни будинків здавалися похмурими, а вікна – ще похмурішими й темнішими. Важкі колеса екіпажів і фургонів залишали в снігу глибокі колії; а на перехрестях великих вулиць ці колії, схрещуючись сотні разів, утворили в густому жовтому кришиві талого снігу складну мережу каналів, заповнених крижаною водою. Небо було похмуре, і вулиці тонули в попелясто-брудній імлі, схожій чи на паморозь, чи на випару, яка осідала на землю темною, як сажа, росою, – немовби всі комини Англії змовилися між собою і щодуху задиміли водночас. Словом, ані саме місто, ані погода особливо не налаштовували на веселощі, проте на вулицях таки було весело – так, як не буває, певно, й погожого літнього дня, коли сонце світить яскраво, а повітря свіже і чисте.

Проте люди, які згрібали сніг із дахів, були навдивовижу бадьорі й веселі. Вони задерикувато перегукувалися один з одним, а часом і запускали в сусіда сніжкою – значно менш небезпечною бомбою, аніж та, що злітає часом із язика, – і весело реготали, якщо бомба втрапляла в ціль, і ще веселіше – якщо пролітала мимо. Двері крамничок із курятиною були вже напівпричинені[6], а бакалійні прилавки переливалися всіма барвами веселки. Тут стояли величезні круглі кошики з каштанами, схожі на обтягнуті жилетами животи веселих

старих джентльменів. Вони прихилилися до одвірків, а іноді й викочувалися за поріг, задихаючись від пересичення. Тут була і рум'яна, смуглолиця й товстопуза іспанська цибуля, гладка й блискуча, як лискучі від жиру щоки іспанських ченців. Лукаво і нахабно вона підморгувала з полиць дівчатам, які, пробігаючи мимо, з награною сором'язливістю поглядали нишком на підвішену до стелі гілочку омели[7]. Тут були яблука і груші, складені височенними барвистими пірамідами. Тут були грона винограду, розвішені хазяйновитим власником крамниці на найвидніших місцях, щоб перехожі, любуючись ними, безкоштовно ковтати слинку. Тут були груди лісових горіхів – коричневих, ледь затягнутих пушком; їх аромат воскрешав у пам'яті давні прогулянки по лісу, коли так приємно брести, втопаючи по котики в опалому листі, й слухати, як воно шелестить під ногами. Тут були пухкі, темно-коричневі печені яблука, які вигідно відтіняли яскраву жовтизну лимонів і апельсинів і всім своїм апетитним виглядом наполегливо переконували вас принести їх додому в паперовому пакеті і з'їсти на десерт. Навіть золоті й срібні рибки, що плавали у великій чаші в центрі всієї цієї пишноти, – навіть ці холоднокровні натури, здавалося, розуміли, що відбувається щось незвичайне, і беззвучно роззявляючи роти, всі, як одна, в якомусь безпристрасному екстазі описували коло за колом усередині свого маленького замкнутого світу.

А бакалійники! Що ж бакалійники? У них лише одна чи дві віконниці були зняті з вікон, але чого тільки не побачиш, заглянувши туди! Чашки ваг весело дзенькотіли, вдаряючись об прилавок, мотузка стрімко розмотувалася з котушки, а бляшанки прудко стрибали з полиць на прилавок, наче це були м'ячики в руках досвідченого жонґлера. Змішаний аромат кави й чаю так приємно лоскотав ніздрі; родзинок рідкісних сортів було так багато; миґдаль був таким сліпуче білим, палички кориці – такими рівними й довгими; всі інші пряності так чудово пахли, а цукати так спокусливо просвічувалися крізь цукрову

глазур, що навіть у найбайдужніших покупців починало смоктати під ложечкою! Інжир був м'ясистий і соковитий, а чорнослив, соромливо зашарівшись, солодко посміхався у своїх пишно оздоблених коробках. І все, геть усе виглядало надзвичайно смачним і ошатним у своєму різдвяному убранстві... Та найголовнішим було все-таки те, що хоч усіх і охопили поспіх і нетерпіння, що покупці раз-по-раз натикалися один на одного в дверях, аж тріщали їхні плетені кошики, що вони забували покупки на прилавку й стрімголов бігли за ними назад і робили ще сотню подібних промахів, – незважаючи на це, всі в передчутті радісного дня були в напрочуд святковому й чудовному настрої, а господар і його помічники були такі добродушно-привітні, що блискучі металеві пряжки у формі серця, якими пристебнуті тасьми їхніх фартухів, можна було помилково сприйняти за їхні власні серця, виставлені для загального огляду і на радість різдвяним галкам, щоб ті могли подзьобати їх на свята[8].

Але ось задзвонили в дзвони, закликаючи всіх добрих людей до церкви, і веселий, святково вдягнений люд вийшов вулиці; і одразу з усіх провулків потягнулися зі своїми різдвяними гусаками й качками до пекарні бідняки[9]. Вигляд цих бідних людей, які зібралися до трапези, певно, дуже зацікавив Духа, бо він зупинився разом зі Скруджем біля дверей пекарні і, припіднімаючи накривки з каструль, які проносили мимо нього, взявся кропити їжу олією зі своєї лампи. Це, звісно, була незвичайна лампа, адже досить було кому-небудь зіткнутися в дверях і зчинити сварку, як Дух кропив з неї сперечальників, і до них одразу ж поверталася благодушність. Соромно, казали вони, лаятися в перший день Різдва. І справді, ще б не соромно!

У належний час дзвін затих, і двері пекарень зачинилися, але на снігу біля їхніх підвальних вікон з'явилися таловини, від яких валила така пара, наче кам'яні плити тротуарів теж

варилися чи пражилися, і все це приємно свідчило про те, що різдвяні обіди вже поставлені в піч.

– Чим ти покропив? – запитав Скрудж Духа. – Може, це додає якогось особливого аромату стравам?

– Так, особливого.

– А чи до кожного обіду воно годиться?

– До кожного, який подали на стіл від чистого серця, а особливо – до обіду бідняка.

– Чому до обіду бідняка особливо?

– Бо там воно найпотрібніше.

– Духу, – після хвилинного роздуму мовив Скрудж, – я дивуюся, чому з усіх істот, які приходять до нас із різних потойбічних сфер, саме ти, Дух Нинішнього Різдва, так прагнеш перешкодити безневинним задоволенням цих людей.

– Я? – закричав Дух.

– Ти ж хочеш позбавити їх можливості обідати кожного сьомого дня тижня[10] – а для багатьох це єдиний день, коли можна сказати, що вони й справді обідають. Хіба не так?

– Я цього хочу? – повторив Дух.

– Адже це з твоєї волі на сьомий день зачинені всі пекарні, – сказав Скрудж. – А це те ж саме.

– З моєї? – знову обурився Дух.

– Вибач, якщо я помилився, але це робиться твоїм ім'ям чи принаймні від імені твоєї рідні.

– Тут, на вашій грішній землі, – відповів Дух, – є чимало людей, які чваняться своєю близькістю до нас. Спонукувані ненавистю, заздрістю, гнівом, гординею, святенництвом і себелюбністю, вони чинять свої злі справи, прикриваючись нашим ім'ям. Але ці люди так само далекі від нас, наче вони ніколи й не народжувалися. Запам'ятай це і звинувачуй у їхніх вчинках лише їх самих.

Скрудж пообіцяв, що він так і чинитиме надалі, і вони, як і раніше невидимі, перенеслися на глуху окраїну міста. Слід завважити, що Дух мав одну дивну властивість, на яку Скрудж звернув увагу, ще коли вони були біля пекарні: незважаючи на свій велетенський зріст, цей Привид напрочуд легко пристосовувався до будь-якого місця і стояв під найнижчою покрівлею так само невимушено і не втрачаючи при цьому своєї неземної величі, наче це було пишне склепіння зали.

Чи просто доброму Духові було приємно виявляти цю свою особливість, чи він зробив це тому, що був великодушним і жалів бідняків, проте він одразу ж рушив до житла клерка – того, який працював у Скруджевій конторі, – і Скрудж, міцно вчепившись за край його мантії, теж пішов із ним. На порозі дому Боба Кретчита Дух зупинився і з посмішкою покропив його житло зі своєї лампи. Подумайте лишень! Житло Боба, який заробляв усього якихось жалюгідних п'ятнадцять "бобів"[11] на тиждень! Боба, який по суботах клав у кишеню всього лише п'ятнадцять матеріальних відповідників свого християнського імені! Проте Дух Нинішнього Різдва удостоїв свого благословення всі його чотири комірки.

Тим часом Бобова дружина місіс Кретчит у дешевому, двічі перешитому, але зате щедро оздобленому стрічками платті – всього за шість пенсів стрічки, а який вигляд! – розстелила на столі скатертину. Їй допомагала Белінда Кретчит, її друга дочка, так само щедро обшита стрічками, а юний Пітер Кретчит поліз тим часом виделкою в каструлю з картоплею, і коли кінці гігантського комірця (ця особиста власність Боба Кретчита перейшла з нагоди великого свята у власність його сина і прямого спадкоємця) від різкого руху опинилися у нього в роті, він відчув себе таким франтом, що висловив бажання негайно похизуватися своєю накрохмаленою білизною на гулянці в парку. Тут у кімнату з галасом вбігли ще двоє Кретчитів – молодший син і молодша дочка – і, захлинаючись від захвату, сповістили, що біля пекарні пахне смаженим гусаком і вони одразу по запаху впізнали, що це смажиться саме їхній гусак. І зачаровані сліпучим видивом гусака, нафаршированого цибулею і шавлією, вони затанцювали навколо столу, звеличуючи до небес юного Піта Кретчита, який тим часом так ретельно роздував вогонь у грубці (він анітрохи не загордився з цього, незважаючи на пишний комірець), що картопля в каструлі, яка доти ліниво булькала, раптом почала підстрибувати й стукатися зсередини об покришку, вимагаючи, щоб її швидше випустили на волю і здерли з неї шкурку.

– Де ж забарився ваш дорогий татусь? – мовила місіс Кретчит. – І ваш братик, Крихітка Тім! Та й Марта вже півгодини як мала би прийти. Минулого Різдва вона так не запізнювалася.

– Марта тут, мамусю, – вимовила дівчина, з'являючись у дверях.

– Марта тут, мамусю! – закричали молодші Кретчити. – Ура! А який у нас буде гусак, Марто!

– Господь з тобою, люба, де це ти нині так загаялася! – вітала дочку місіс Кретчит і, розцілувавши її в обидві щоки, клопітливо допомогла звільнитися від капора й шалі.

– Учора допізна сиділи, мамусю, треба було закінчити всю роботу, – відповіла дівчина. – А сьогодні весь ранок прибирали.

– Гаразд! Хвалити Бога, прийшла нарешті! – сказала місіс Кретчит. – Сідай ближче до вогню, люба, зігрійся.

– Ні, ні! Тато йде! – заволали молодші Кретчити, які умудрялися завважувати геть усе. – Сховайся, Марто! Сховайся!

Марта, звісно, сховалась, а на порозі з'явився худенький Боб – батько сімейства – в поношеному костюмі, підлатаному й вичищеному до свята, і в теплому шарфі, що звисав попереду фути на три, не рахуючи бахроми, і з Крихіткою Тімом на плечах. Неборака Тім тримав у руці маленьку милицю, а його ноги були в металевих шинах.

– А де ж наша Марта? – закричав Боб Кретчит, озираючись довкола.

– Вона не прийде, – сповістила місіс Кретчит.

– Не прийде? – розчаровано повторив Боб Кретчит. А він мчав із церкви, як чистокровний скакун із Крихіткою Тімом у сідлі, і прийшов додому галопом!

– Не прийде до нас на перший день Різдва?

Звісно, це був тільки жарт, але засмучений вигляд батька так зворушив Марту, що вона, не витримавши, вискочила з

комори і кинулася йому на шию, а молодші Кретчити забрали Крихітку Тіма на кухню – послухати, як булькає вода в казані, у якому вариться загорнений у серветку пудинґ.

– А як поводився наш Крихітка Тім? – допитувалася місіс Кретчит, вволю посміявшись із довірливості чоловіка, який саме радісно розцілувався з дочкою.

– Це не дитина, а чисте золото, – відповідав Боб. – Чисте золото. Він, розумієш, так часто залишається сам і все сидить собі й думає, що до такого іноді додумується – просто дивуєшся. Повертаємося ми з ним додому, а він раптом каже мені: добре, мовляв, що його бачили в церкві. Адже він каліка, і, певно, людям приємно, дивлячись на нього, згадати в перший день Різдва, Хто дав змогу кульгавим ходити і сліпих зробив видючими.

Голос Боба помітно тремтів, коли він заговорив про свого найменшого синочка, а коли він додав, що Тімові з дня на день стає все краще, голос у нього затремтів ще дужче.

Боб не встиг більше нічого сказати – почувся стукіт маленької милиці, і Крихітка Тім у супроводі братика й сестрички повернувся до свого стільчика біля вогню. Боб, підкрутивши вилогу (бідолаха, певно, гадав, що їм іще може що-небудь зашкодити!), налив води в глечик, додав туди джину та кілька скибочок лимона і взявся все це старанно розбовтувати, а тоді поставив грітися на повільному вогні. Тим часом юний Пітер і двоє всюдисущих молодших Кретчитів побігли за гусаком, із яким незабаром урочисто повернулися.

Поява гусака зчинила неймовірну метушню. Можна було подумати, що цей домашній птах такий феномен, у порівнянні з яким чорний лебідь – щось зовсім буденне. А втім, у цьому

бідному домі гусак і справді був дивиною. Місіс Кретчит підігріла підливу, приготовлену заздалегідь у маленькій каструльці, а юний Пітер з неабиякою енергією взявся розминати картоплю. Міс Белінда додала цукру в яблучний соус. Марта обтерла гарячі тарілки. Боб посадив Крихітку Тіма в куточку поруч із собою, а молодші Кретчити розставили для всіх стільці, не забувши й себе, і застигли біля столу на сторожових постах, закривши собі ложками роти, щоб не попросити шматочок гусака, перш ніж до них дійде черга.

І ось стіл уже накритий. Прочитали молитву. Настає хвилююча пауза. Всі затамували подих, а місіс Кретчит, пильно оглянувши ножа, розрізала ним грудинку, і бризнув сік, і довгоочікуваний фарш відкрився оку, і одностайний подих захвату пролунав над столом; навіть Крихітка Тім, підбурюваний молодшими Кретчитами, постукав по столі рукояткою ножа і слабко пискнув:

– Ура!

Ні, не бувало ще на світі такого гусака! Боб рішуче заявив, що ніколи не повірить, аби де-небудь міг бути інший такий же чудовий фарширований гусак! Усі навперебій захоплювалися його соковитістю й ароматом, а також величиною й дешевиною. Із яблучним соусом і картопляним пюре його цілком вистачило на вечерю для всієї родини. Так, справді, вони навіть не змогли його всього з'їсти, – захоплено відзначила місіс Кретчит, знайшовши вцілілу на таці мікроскопічну кісточку. Однак кожен був ситий, а молодші Кретчити не лише наїлися, а й перемазюкалися цибуляною начинкою аж до брів. Та ось міс Белінда змінила тарілки, і місіс Кретчит сама вийшла з кімнати, щоб вийняти пудинґ із казана. Вона так хвилювалася, що воліла зробити це без свідків.

А якщо пудинг не поспів! А якщо він розвалиться, коли вона вийматиме його з форми! А якщо його вкрали, доки вони тут веселилися й уплітали гусака! Який-небудь зловмисник міг же перелізти через паркан, зайти з чорного ходу і викрасти пудинґ! Такі припущення змусили молодших Кретчитів завмерти від страху. Словом, які лише жахи не лізли в голову!

Увага! У кімнату повалила пара! Це пудинґ вийняли з казана. Запахло, як під час прання! Це – від мокрої серветки. Тепер пахне як біля трактиру, коли поруч кондитерська, а в сусідньому будинку живе праля! Звісно, це несуть пудинґ!

І ось з'являється місіс Кретчит – розчервоніла, засапана, але з гордовитою посмішкою на обличчі і з пудинґом на тарелі, – таким надзвичайно твердим і міцним, що він радше схожий на рябе гарматне ядро. Пудинґ зусібіч охоплений полум'ям від палаючого рому і прикрашений різдвяною гілкою гостролисту, увіткнутою в його верхівку.

О чудовий пудинґ! Боб Кретчит заявив, що за весь час, відколи вони одружені, місіс Кретчит ще жодного разу ні в чому не досягала такої досконалості, а місіс Кретчит заявила, що тепер їй легше на серці і вона може зізнатися, як непокоїлася, чи вистачить борошна. Кожен розхвалював пудинґ, але нікому й на думку не спало сказати чи бодай подумати, що це був дуже маленький пудинґ для такого великого сімейства. Це було би просто блюзнірством, і кожен із Кретчитів згорів би від сорому, якби дозволив собі подібний натяк.

Але ось обід завершено, скатертину прибрали зі столу, в каміні підмели й розпалили вогонь. Спробували вміст глечика і визнали його чудовим. На столі з'явилися яблука й апельсини, а на вугілля висипали цілий совок каштанів. Відтак усе сімейство розсілося біля каміна колом, як сказав Боб Кретчит,

маючи на увазі, очевидно, півколо. По праву руку від Боба вишикувалася рядочком уся колекція фамільного кришталю – дві склянки і горня з відбитою ручкою.

Ці посудини, втім, могли вміщати гарячу рідину нітрохи не гірше від яких-небудь золотих кубків, і коли Боб наповняв їх із глечика, обличчя його сяяло, а каштани на вогні сичали й весело потріскували. Відтак Боб проголосив:

– Веселого Різдва, мої любі! І хай благословить нас усіх Господь!

І всі хором повторили його слова.

– Хай дарує нам Господь свою милість! – промовив і Крихітка Тім, коли всі замовкли.

Він сидів на своєму маленькому стільчику, притулившись до тата. Боб любовно тримав у руці його худеньку ручку, наче боявся, що хтось може відняти в нього синочка, і волів, щоб малий завжди був поруч.

– Душу, – сказав Скрудж, сповнений співчуття, якого ніколи досі не відчував. – Скажи, Крихітка Тім буде жити?

– Я бачу порожній стільчик біля цього злиденного вогнища, – відповів Дух. – І милицю, яка залишилася без господаря, але яку зберігають із любов'ю. Якщо Майбутнє нічого не змінить, дитина помре.

– Ні, ні! – закричав Скрудж. – О ні! Добрий Духу, скажи, що доля пощадить його!

– Якщо Майбутнє нічого не змінить, – повторив Дух, – дитя не доживе до наступного Різдва. Але що в цьому поганого? Якщо йому призначено вмерти, нехай собі вмирає і так скоротить надлишок населення

Почувши, як Дух повторює його власні слова, Скрудж потупив очі в муках каяття.

– Чоловіче! – сказав Дух, – Якщо в тебе у грудях серце, а не камінь, стережися повторювати ці страшні слова, доки тобі ще не відкрилося, ЩО є надлишком і ДЕ він. Чи тобі вирішувати, хто з людей має жити, а хто – вмерти? Може, ти сам в очах Небесного Судді значно меншою мірою вартий життя, ніж мільйони таких, як дитина цього бідняка. О Боже! Якась комашка, прилаштувавшись на билині, виносить вирок своїм голодним побратимам за те, що їх так багато розплодилося й копошиться в пилюці!

Скрудж зігнувся під вагою цих докорів, потупився й затремтів. Але одразу ж підвів очі, почувши своє ім'я.

– За здоров'я містера Скруджа! – сказав Боб. – Я пропоную тост за містера Скруджа, без якого не справити б нам цього свята.

– Скажеш таке – не справити! – скрикнула місіс Кретчит, спалахнувши. – Шкода, що його тут немає. Я б такий тост виголосила за його здоров'я, що аж!

– Моя люба! – докорив її Боб. – При дітях! На Різдво!

– Справді, лише заради Різдва можна пити за здоров'я такого бридкого, байдужого, жадібного скнари, як містер

Скрудж, – заявила місіс Кретчит. – І ти сам це знаєш, Роберте! Ніхто не знає його краще, ніж ти, бідолахо!

– Моя люба, – лагідно відповів Боб. – Сьогодні все ж Різдво.

– Гаразд, вип'ю за його здоров'я заради тебе й заради свята, – сказала місіс Кретчит. – Але тільки не заради нього. Нехай собі живе й благоденствує. Побажаймо йому веселого Різдва і щасливого Нового року. Ото вже він буде веселий і щасливий, можу собі уявити!

Слідом за матір'ю випили й діти, але вперше за весь вечір вони пили не від усього серця. Крихітка Тім випив останнім – йому теж був якось не до душі цей тост. Містер Скрудж був злим генієм цієї родини. Згадка про нього чорною тінню лягла на святкові обличчя, і хвилин зо п'ять ніщо не могло прогнати цю похмуру тінь.

Але коли вона розвіялася, їм стало ще веселіше, ніж доти, бодай від самого лише усвідомлення, що зі Зловіщим Скруджем цього разу покінчено. Боб розповів, яке він нагледів місце для Пітера, – якщо справа вигорить, у них додасться цілих п'ять шилінґів і шість пенсів на тиждень. Кретчити-молодші помирали зі сміху, уявляючи, що їхній Пітер стане діловою людиною, а сам юний Питер задумливо дивився на вогонь крізь вузьку щілину між кінцями комірця, немов прикидаючи, куди краще буде помістити капітал, коли на нього посиплються такі незліченні доходи. Відтак Марта, яку віддали на навчання капелюшній майстрині, почала розповідати, яку вона виконує роботу і по скільки годин працює без перепочинку, і яка вона рада, що завтра можна довше полежати в ліжку і добряче виспатися, адже Різдво, і її відпустили на весь день. Потім розповіла, як нещодавно бачила графиню й лорда, і той лорд був "такий маленький, зовсім як наш Пітер". Зачувши це, Пітер підтягнув свій

комірець так високо, що якби ви були там присутні, то, певно, й не дізналися б, чи є в нього взагалі голова. А тим часом каштани і глечик уже не раз обійшли всіх по колу, і ось Крихітка Тім тоненьким жалібним голоском завів пісеньку про маленького хлопчика, який заблукав під час бурану, і повірте, співав він чудово.

Звичайно, нічого надзвичайного в усьому цьому не було. Ніхто в цьому сімействі не відрізнявся красою, ніхто не міг похвалитися гарним костюмом, та й одягу в них узагалі було небагато; черевики в усіх просили каші, а юний Пітер, судячи з деяких ознак, уже не раз мав нагоду познайомитися з позичковою касою. Проте всі тут були щасливі, задоволені одні одними, раді святу і вдячні долі; а коли вони почали зникати, розчиняючись у повітрі, їхні обличчя якось особливо засвітилися, адже Дух покропив їх на прощання олією зі своєї лампи. А Скрудж не міг відірвати від них очей, і особливо – від Крихітки Тіма.

Тим часом уже стемніло і пішов доволі густий сніг, тож коли Скрудж у супроводі Духа знову опинився на вулиці, в кожному домі вже горіли каміни й у вікнах звабливо мерехтіло їхнє веселе полум'я. Тут тремтячі відблиски вогню на склі говорили про приготування до затишного сімейного обіду: біля вогню грілися тарілки, і чиясь рука вже піднялася, щоб затулити бордові портьєри й відгородитися від холоду і мороку. Ось дітлахи юрбою вибігли з будинку просто на сніг назустріч своїм тіткам і дядькам, кузенам і кузинам, заміжнім сестрам і одруженим братам, щоб першими їх вітати. А ось крізь опущені штори миготять тіні гостей. А ось зграйка красивих дівчат у теплих капорах і хутряних черевичках, щебечучи без угаву, перебігають через дорогу до сусідів, і горе самотньому холостякові (чарівні крутійки це знають не гірше від нас), який побачить їхні зарум'янені морозом щічки!

Справді, дивлячись на всіх цих людей, що йшли на дружню гостину, можна було подумати, що геть усі зібралися в гості й у жодному домі не залишилося господарів, щоб прийняти гостей. Але це було не так. Гостей чекали скрізь і раз у раз підкидали вугілля в каміни.

Як же радів Дух! Як радісно прямував він, оголивши свої широченні груди, розкинувши великі долоні й щедрою рукою розливаючи навколо нехитрі, але запальні веселощі. Навіть ліхтарник, що біг похмурою вулицею, залишаючи за собою тремтливий ланцюжок вогнів, – святково вдягнений, щоб потім і собі піти в гості, – голосно розсміявся, коли Дух пронісся мимо, хоча навряд чи могло спасти бідоласі на гадку, що хто-небудь, крім його власного святкового настрою, складає йому в цю хвилину компанію.

І раптом – а Дух хоч би словом про це попередив – Скрудж побачив, що вони стоять серед пустельного і похмурого торф'яного болота. Величезні безладно розкидані кам'яні брили робили болото схожим на цвинтар якихось гігантів. Звідусюди сочилась вода – вірніше, могла б сочитися, якби її скрізь, куди лиш сягало око, не скував мороз, – і не росло нічого, крім моху, дроку й колючої бур'янистої трави. На овиді призахідне сонце залишило багряну смугу, мовби чиєсь похмуре око обзирало цю пустку; але й вона помалу вужчала, меркла, доки нарешті не злилася з сутінком безпросвітної ночі.

– Де ми? – запитав Скрудж.

– Там, де живуть рудокопи, які працюють у надрах землі, – відповів Дух. – Але й вони не цураються мене. Поглянь!

У віконці якоїсь халупки блимнув вогник, і вони поквапилися до неї, пройшовши крізь глинобитну огорожу.

Перед їхніми очима постала весела компанія, що зібралася біля палаючого вогнища. Там сиділи старенькі дідусь і бабуся зі своїми дітьми, онуками і навіть правнуками. Всі вони були одягнені ошатно, по-святковому. Дідусь слабким, тремтячим голосом співав знайому йому ще з дитинства різдвяну пісню, а всі підхоплювали хором приспів. Дідуся раз-по-раз заглушав вітер, що проносився із завиванням над пустельним болотом. Щоразу, коли навколо старого починали звучати голоси, він веселів, оживлявся, і голос його міцнів, а як тільки вони стихали, і його голос слабшав і завмирав.

Дух не затримався біля цієї хатини, а наказав Скруджеві міцніше схопитися за його мантію і полетів далі над болотом… Куди? Невже до моря?

Так, до моря. Оглянувшись назад, Скрудж із жахом побачив грізну гряду скель – берег залишився позаду. Його оглушив гуркіт хвиль. Пінячись, розбиваючись, шаленіючи, вони з ревом уривалися в чорні, ними ж видовбані печери, немов люто прагнули зруйнувати землю.

За декілька миль від берега на похмурій, загубленій у морі скелі, об яку день за днем і рік за роком розбивався лютий прибій, стояв самотній маяк. Величезні купи морських водоростей обліпили його підніжжя, а буревісники (не чи породження вони вітру, як водорості – породження морських глибин?) кружляли над ним, злітаючи й падаючи, подібно хвилям, яких вони зачіпали крилом.

Але навіть тут двоє людей, що сторожили маяк, розпалили вогонь, і крізь вузьке вікно в кам'яній товщі стіни полум'я кидало яскравий промінь світла на бурхливе море. Простягнувши мозолисті долоні над грубим столом, за яким вони сиділи, сторожі потиснули один одному руки, відтак підняли важкі келихи з ґроґом і побажали один одному

веселого Різдва; а старший, – на обличчі якого, мов на дерев'яній скульптурі на носі старого фреґата, відобразилися сліди жорстокої боротьби зі стихією, – затягнув бадьору пісню, що звучала як ревіння морського прибою.

І ось уже Дух полетів над чорним бурхливим морем. Усе вперед і вперед, доки – вдалині від усіх берегів, як сам він сказав Скруджеві, – опустився разом із ним на палубу корабля. Вони переходили від однієї темної й похмурої фігури до іншої, від рульового біля штурвала до дозорця на носі, відтак до матросів, які стояли на вахті, і кожен із цих людей або наспівував тихенько різдвяну пісню, або думав про Різдво, або тихо ділився з товаришем спогадами про те, як він колись святкував, і висловлював сподівання наступне Різдво провести в колі родини. І кожен, хто був на кораблі, – спав він чи ні, добрий він чи злий, – знайшов у цей день найтепліші слова для тих, хто був поруч, і згадав тих, хто й зоддалік був йому дорогий, і порадів, знаючи, що вони теж утішно згадують про нього. Словом, так чи інакше, але кожен відзначав у душі цей великий день.

І як же був здивований Скрудж, коли, прислухаючись до завивання вітру і міркуючи про сувору долю цих людей, які неслися вперед у мороці, сковзаючи над бездонною прірвою, такою ж незвіданою й таємничою, як сама Смерть, – як же він був здивований, коли, заглиблений у ці думки, він раптом почув веселий сміх. Але тут на нього чекала велика несподіванка, бо він упізнав сміх свого небожа і збагнув, що раптом перенісся у світлу, простору, добре натоплену кімнату, а Дух стоїть поруч із ласкавою посмішкою і дивиться ні на кого іншого, а на все того ж небожа!

– Ха-ха-ха! – реготав Скруджів племінник. – Ха-ха-ха!

Якщо ви, читачу, з якогось неймовірного дива знаєте людину, обдаровану завидною здатністю сміятися ще більш заразливо, ніж племінник Скруджа, вам нечувано пощастило. Познайомте мене з ним, і я дуже дорожитиму цим знайомством.

Хвороба і скорбота легко передаються від людини до людини, але все-таки немає на землі нічого більш заразливого, ніж сміх і веселий настрій, і я вбачаю в цьому доцільний, шляхетний і справедливий природний лад. Отже, Скруджів небіж реготав, тримаючись за боки, трясучи головою і корчачи сміховинні гримаси, а його дружина, племінниця Скруджа по чоловікові, дивлячись на нього, сміялася так само весело. Та й гості не відставали від господарів і теж реготали на все горло:

– Ха-ха-ха-ха-ха!

– Він сказав, що Різдво – це дурниця, нісенітниця, уявіть собі! – розповідав племінник. – І всерйоз це казав, їй-богу!

– Та як йому не соромно, Фреде! – обурливо скрикнула племінниця.

Ото вже ці жінки! Вони ніколи нічого не роблять наполовину і судять про все напрочуд рішуче.

Скруджова племінниця була дуже красивою – насправді красивою. Чарівне личко, наївно-здивований погляд, ямочки на щоках. Маленький пухкий ротик, здавалося, створений для поцілунків – і так воно, без сумніву, й було. Малюсінькі ямочки на підборідді з'являлися і зникали, коли вона сміялася; і ніхто в світі не мав таких променистих очей. Словом, слід визнати, що вона вміла підбадьорити, але й приголубити теж.

– Він кумедний старий дивак, – мовив племінник. – Не особливо привітний, звичайно, але що ж, його вади йому ж таки є карою, і не мені його судити.

– Він дуже багатий, Фреде, – завважила племінниця. – Принаймні ти завжди мені про це казав.

– І що з того, моя люба, – відповів племінник. – Який хосен із того багатства? Від нього ні людям добра, ні йому радості. Він позбавив себе навіть приємного усвідомлення, що… ха-ха-ха! що він може коли-небудь ощасливити своїми грішми нас.

– Терпіти його не можу! – заявила племінниця, і сестри племінниці, та й усі інші дами.

– А я ні, – сказав племінник. – Мені жаль його, і я не можу відчувати до нього ворожості, навіть якщо б захотів. Хто страждає від його злих примх? Він сам – завжди і в усьому. Приміром, він убив собі в голову, що не любить нас, і не побажав прийти пообідати з нами. До чого це призвело? Позбувся обіду, хоча й не бозна якого.

– Як на мене, зовсім непоганого, – заперечила племінниця, і всі підтримали її; а оскільки вони щойно пообідали й зібралися біля каміна, поруч із яким на столику вже горіла лампа й був приготовлений десерт, то з їхньою думкою не можна було не рахуватися.

– Що ж, радий це чути, – мовив Скруджів племінник. – Бо я чомусь не дуже вірю в мистецтво молодих господинь. А ви що скажете, Топпере?

Топпер, якому відверто імпонувала одна з сестер господині, відповів, що неодружений чоловік – це жалюгідний

вигнанець і не має права висловлюватися про такі речі. Почувши це, сестра племінниці – пухкенька, в мереживній шемізетці, а не та, що з трояндами – зашарілася.

– Нумо ж, Фреде, продовжуй, – зажадала племінниця, сплескуючи в долоні. – Завжди він почне розповідати і не скінчить! Як насміхається!

Скруджів небіж знову залився сміхом, і оскільки сміх його був заразливий, усі теж розреготалися, хоча пухкенька сестра племінниці й намагалася протистояти заразі, нюхаючи флакончик з ароматичним оцтом.

– Я лише хотів сказати, – продовжував племінник, – що його антипатія до нас і небажання повеселитися разом з нами позбавили його можливості провести кілька годин у приємному товаристві, яке не заподіяло б йому шкоди. Як на мене, це принаймні краще, ніж сидіти наодинці зі своїми думками в старій запліснявілій конторі чи в його занудній квартирі. І я волію запрошувати його до нас щороку, хоче він того чи ні, бо мені його шкода. Він може до кінця своїх днів ганити Різдво, але хоч-не-хоч краще ставитиметься до нього, якщо я кожного року приходитиму й щиросердно казатиму: "Як поживаєте, дядечку Скрудже?" Якщо це сподвигне його бодай на те, щоб відписати в заповіті своєму бідному клерку п'ятдесят фунтів – з мене й того досить. Мені, до речі, здається, що мої слова зачепили його вчора.

Його слова зачепили Скруджа! Така безглузда фантазія спричинилася до нового вибуху сміху, але вкрай добродушному господареві було однаковісінько, з кого сміються гості, аби лиш вони веселилися від душі; тож прагнучи підтримати їх у цьому настрої, він радісно пустив по колу пляшку.

Після чаю настав час музики. У цій родині музику шанували, і коли вони співали хором на два чи три голоси, можете мені повірити, що робили це зі знанням справи. Особливо вирізнявся містер Топпер, який дуже ретельно гудів басом, притому навіть без особливої натуги, так що обличчя в нього не багровіло і на чолі не здувалися жили. Скруджова племінниця гарно грала на арфі й серед інших музичних п'єс виконала одну простеньку пісеньку (справді геть нескладну, ви через дві хвилини вже могли б її насвистати), яку співала колись одна маленька дівчинка, що приїхала якось увечері, щоб відвезти Скруджа з пансіону. Через це Скруджеві пригадався Дух Давнього Різдва, і тепер, коли він почув знайому мелодію, це знову ожило в пам'яті. Скрудж слухав і все дужче розчулювався, і йому вже здавалося, що якби він чув частіше ці звуки в минулі роки, може, він завжди прагнув би лише добра і щастя собі й людям, і не довелося би духу Джейкоба Марлі вставати з могили.

Та не самій лише музиці був присвячений цей вечір. Відтак почали грати у фанти. Це ж так потішно – іноді бодай на часинку знову робитися дітьми! А особливо на Різдво, коли ми святкуємо народження Божого Дитяти. Утім, почекайте! Спершу грали в піжмурки. Ясна річ! І ніхто мене не переконає, що містер Топпер справді нічого не бачив. Та я радше повірю, що в нього була ще одна пара очей – на п'ятах. По-моєму, вони змовилися – він і Скруджів племінник. Ба й Дух Нинішнього Різдва теж був із ними заодно. Якби ви бачили, як містер Топпер погнався за "пампушечкою" в мереживній шемізетці, ви б самі сказали, що не слід надто вже покладатися на легковір'я людської натури. Перекидаючи стільці, обронивши камінні щипці, налетівши на фортеп'яно, він невідступно мчав слідом за нею і ледь не задихнувся, заплутавшись у портьєрах! Він завжди безпомилково знав, у якому кінці кімнати пухкенька сестра господині, й не бажав ловити нікого іншого. Навіть якби ви навмисно піддалися йому (а дехто й намагався), він би ловив вас хіба напозір, – ось лише хто б йому повірив! – і

негайно знову помчав би за сестрою-"пампушечкою". Вона кричала, і не раз, що це нечесно, – і це справді було нечесно. Але як не виверталася вона від нього, як не прослизала, шелестячи всіма своїми шовковими спідницями, перед самим його носом, йому все-таки вдалося її піймати, – але як тільки він загнав її в кут, звідки вже не було порятунку, чомусь раптом став поводитися геть дивовижно. Він удавав, ніби не впізнав її, удавав, що мусить торкнутися стрічок у неї на голові, перстеника на пальчику, ланцюжка на шиї, щоб упевнитися, що це справді вона. Ясна річ, дівчина висловила йому все, що думає про нього, коли вони, сховавшись за портьєрою, усамітнилися, тоді як із зав'язаними очима бігав уже хтось інший.

Скруджова племінниця не грала в піжмурки. Її зручно влаштували в затишному куточку, посадовивши в глибоке крісло і підставивши під ноги стільчик, причому Дух і Скрудж опинилися якраз за її спиною. Але у фантах і вона взяла участь, а коли грали в "Любиш-не-любиш", придумувала захоплюючі слова на будь-яку букву алфавіту. Чудова вона була й у грі "Що, де, коли", геть затьмаривши, до таємної радості Скруджового племінника, всіх своїх сестер, хоча вони, ясна річ, теж були кмітливими дівчатами. Гостей було двадцятеро, не менше, і всі вони, – як молоді, так і старі, – брали участь в іграх, а разом з ними і Скрудж. Захопившись грою, він забував, що вони не можуть чути його голосу, й підказував відповіді, причому майже завжди правильно; так що найгостріші голки вайтчепелської фабрики не могли б зрівнятися гостротою з розумом Скруджа, за винятком, звичайно, тих випадків, коли він волів цього не показувати.

Привидові, певно, імпонувала така поведінка Скруджа, і він поглядав на нього вельми прихильно. Скрудж, як дитина, взявся випрошувати в нього дозволу побути з гостями, доки вони не розійдуться, але Дух відповів, що це неможливо.

– Вони почали нову гру! – благав Скрудж. – Бодай півгодинки, Духу! Лише півгодинки!

Гра називалася "Так і ні". Скруджів племінник мав задумати що-небудь, а інші – вгадати, що саме він задумав. За умовами гри, він міг відповідати на всі запитання лише "так" або "ні". Під перехресним вогнем запитань, які посипалися на його, вдалося помалу встановити, що він задумав якусь тварину, – доволі неприємну і навіть люту, часом гаркливу й рикливу, яка іноді начебто й розмовляє і яка нині живе в Лондоні й ходить по його вулицях, а не водять її на ланцюгу й не показують за гроші; притому живе вона не в звіринці і м'ясом її не торгують на ринку; і це не кінь, і не осел, і не корова, і не бик, і не тигр, і не собака, і не свиня і не кішка, і не ведмідь. За кожним новим запитанням Скруджів племінник заливався реготом і зрештою так розпалився, що встав із дивана й почав тупотіти від захвату ногами. І тут пухкенька сестра племінниці розреготалася раптом так само несамовито й вигукнула.

– Вгадала! Я знаю, кого ви задумали, Фреде! Я знаю!

– І кого? – скрикнув Фред.

– Це ваш дядечко Скрудж!

Так воно й було. Тут уже захват став загальним, хоча дехто й завважував, що на запитання: "Чи це ведмідь?" – слід було відповісти не "ні", а "так", бо негативна відповідь могла збити з пантелику тих, хто вже був близький до істини.

– Що ж, ми так потішилися з нього, – сказав Фред, – що було б чорною невдячністю не випити тепер за його здоров'я. Прошу кожного взяти свій келих ґлінтвейну. Пропоную тост за дядечка Скруджа!

– За дядечка Скруджа! – закричали всі.

– Побажаємо старому, де б він зараз не був, веселого Різдва і щасливого Нового року! – сказав племінник. – Він не захотів прийняти від мене цих побажань, але нехай вони все-таки збудуться. Отже, за дядечка Скруджа!

А дядечко Скрудж тим часом непомітно для себе так розвеселився, і на серці в нього стало так легко, що він неодмінно проголосив би тост за здоров'я всієї компанії, яка й не підозрювала про його присутність, і подякував би їм у своїй, хоча й беззвучній промові, якби Дух дав йому на цей час. Але щойно останнє слово злетіло з вуст племінника, як Дух зі Скруджем рушили далі.

Далеким був їхній шлях, чимало вони побачили, багацько домів відвідали, і скрізь приносили людям радість і щастя. Дух стояв у головах хворого, і хворий підбадьорювався і веселів; приходив до блукачів, які тужать на чужині, і їм здавалося, що вітчизна близько; охоплені розпачем після його відвідин окрилялися новою надією, а бідняки знаходили багатство в собі. У богодільнях, лікарнях і в'язницях, в убогих притулках – скрізь, де суєтність і жалюгідна земна гординя не закривають серця людини перед благодатним духом свята, – він благословляв людей і вчив Скруджа заповідям милосердя.

Довго тривала ця ніч, якщо була це всього лише одна ніч, у чому Скрудж мав підстави сумніватися, бо йому здавалося, що обидва різдвяних тижні промайнули відтоді, як він помандрував із Духом. І ще одну дивовижу завважив Скрудж: тоді як сам він зовні зовсім не змінився, Привид старів буквально на очах. Скрудж давно вже це завважив, але до якогось часу мовчав. Та коли вони, залишивши дитяче свято, влаштоване на водохресний вечір, опинилися разом із Духом

на відкритій рівнині, він помітив, що волосся в Духа стало геть сиве.

– Скажи мені, невже життя духів таке коротке? – запитав його Скрудж.

– Моє життя на цій планеті швидкоплинне, – відповів Дух. – І сьогодні вночі йому настане кінець.

– Сьогодні вночі? – закричав Скрудж.

– Сьогодні опівночі. Слухай! Час наближається.

У цю мить годинник на дзвіниці пробив три чверті дванадцятої.

– Вибач, може, про це не можна запитувати, – сказав Скрудж, пильно дивлячись на мантію Духа. – Але мені здається, що під твоїм одягом сховане щось дивне. Що оце визирає з-під нього – пташина лапа?

– Ні, навіть на пташиній лапі більше м'яса, ніж на цих кістах, – сумно відповів Дух. – Поглянь!

Він відкинув край мантії, і з'явилися двоє дітей – нещасних, жалюгідних, страшних, потворних, до краю виснажених. Стоячи на колінах, вони припали до ніг Духа і вчепилися за його мантію.

– Чоловіче, поглянь! – вигукнув Дух. – Дивись, дивись на них!

Це були хлопчик і дівчинка. Худі, мертвотно-бліді, у лахмітті, вони дивилися спідлоба, як вовченята, і водночас принизливо-покірно розпласталися біля Духових ніг. На цих щоках мусив цвісти ніжний рум'янець дитинства, але якась старезна, зморшкувата рука часу спотворила їхні риси й висушила шкіру, що обвисла, як ганчірка. Те, що могло би бути престолом ангелів, стало притулком демонів – загрози всьому живому. Жодні зміни, жодні виродження, жодні таємничі перверзії віковічної світобудови не створювали, здавалося, нічого настільки жахливого.

Скрудж аж відсахнувся. Коли ці нещасні створіння так раптово постали перед ним, він хотів було сказати, що вони дуже милі діти, але слова застрягли у нього в горлі, наче не бажали виносити на світ таку волаючу неправду.

– Це твої діти, Духу? – ось і все, що він зміг вимовити.

– Вони – породження Людини, – відповів Дух, дивлячись на дітей. – Але бачиш, вони припали до моїх ніг, просячи захисту від тих, хто їх породив. Хлопчика звати Неуцтво, дівчинку – Убогість. Остерігайся обох і всього, що з ними пов'язане, але найдужче бережися хлопчика, бо на лобі в нього написано "Погибель", і погибель він приносить, якщо цей напис не стерти. Що ж, заперечуй це! – закричав Дух, повернувшись до міста і простягнувши до нього руку. – Паплюж тих, хто говоритиме тобі про це! Використовуй неуцтво й убогість у своїх нечистих, корисливих цілях! Множ їх! І чекай кінця!

– Хіба немає їм помочі, немає пристанища? – вигукнув Скрудж.

– А хіба немає в нас в'язниць? – запитав Дух, повторюючи Скруджеві-таки слова. – Хіба немає в нас робітних домів?

У цю мить годинник пробив північ.

Скрудж оглянувся, шукаючи Духа, але його вже не було. Коли дванадцятий удар дзвону пролунав у тиші, Скрудж згадав слова Джейкоба Марлі і, глянувши вгору, побачив величного Привида, закутаного з голови до ніг у плащ із капюшоном. Як хмара чи згусток туману, той плив над землею йому назустріч.

КУПЛЕТ ЧЕТВЕРТИЙ

ОСТАННІЙ ІЗ ДУХІВ

Дух наближався – безмовно, повільно, суворо. І коли він був зовсім близько, такою похмурою таємничістю повіяло від нього на Скруджа, що той упав перед ним на коліна.

Чорне, схоже на саван одіяння Привида ховало його голову, обличчя, фігуру – видно було лише простягнену вперед руку. Якби не ця рука, Привид злився б із ніччю і його неможливо було б розгледіти і мороці.

Скрудж відчув невимовний трепет, коли ця велична і таємнича фігура зупинилася біля нього. Привид не рухався і не вимовив ані слова, і Скруджеві стало дуже страшно.

– Ти Дух Майбутнього Різдва, чи не так? – запитав нарешті Скрудж.

Дух нічого не відповів, але рука його вказала кудись уперед.

– Ти хочеш відкрити мені те, чого ще не сталося, але має статися згодом? – знову запитав Скрудж. – Чи не так, Духу?

Каптур на голові Духа злегка ворухнувся, немов той кивнув. Але іншої відповіді так і не було.

Хоча товариство примар стало вже звичним для Скруджа, однак ця мовчазна фігура вселяла йому такий жах, що коліна в нього підгиналися, і рушивши за Привидом, він відчув, що ледве тримається на ногах. Певно, Привид завважив його стан, бо він на хвилю спинився, наче для того, щоб Скрудж міг прийти до тями.

Але від перепочинку йому легше не стало. Непояснений жах пронизував його всього, як тільки він уявляв собі, що погляд Привида з-під цього похмурого савана невідступно стежить за ним, а він, як би не напружував зір, не може розгледіти нічого, крім цієї мертвотно-блідої руки й величезної чорної безформної постаті.

– Духу Майбутнього Різдва! – вигукнув Скрудж. – Я боюся тебе. Жоден із привидів, що являлися мені, не лякав мене так, як ти. Але я знаю, що ти хочеш мені добра, і я прагну до добра й сподіваюся стати відтепер іншою людиною, а тому готовий вдячно йти за тобою. Невже ти не хочеш сказати мені що-небудь?

Привид нічого не відповів. Але рука його й далі була простягнена вперед.

– Веди мене! – сказав Скрудж. – Веди! Скоро світанок, а для мене дорога кожна хвилина – я знаю це. Веди ж мене, Привиде!

Привид рушив уперед так само безмовно, як і з'явився. Скрудж пішов за ним у тіні його одежі, яка мовби піднімала його над землею.

Вони увійшли в місто – вірніше, місто, здавалося, раптово саме виросло довкола них і обступило їх зусібіч. І ось вони вже в центрі – на Біржі, в юрбі комерсантів, що снували туди-сюди, збиралися групами, поглядали на годинник, дзвеніли монетами в кишені, в роздумах крутили в руках масивні золоті печатки, – словом, усе було, як завжди, і все добре знайоме Скруджеві.

Дух зупинився біля невеликої групи ділків. Помітивши, що рука Привида вказує на них, Скрудж підійшов і став прислухатися до їхньої розмови.

– Ні, – сказав крупний гладкий чоловік із дивовижним потрійним підборіддям. – Про це мені нічого не відомо. Знаю тільки, що він помер.

– Коли ж це сталося? – запитав хтось.

– Нібито вчора вночі.

– А що йому було? – запитав третій, беручи добрячу понюшку тютюну з величезної табакерки. – Мені здавалося, він усіх переживе.

– А Бог його знає, – мовив перший і позіхнув.

– Що ж він зробив зі своїми грошима? – запитав червоновидий пан, у якого з кінчика носа звисав наріст, як в індика.

– Не чув, не знаю, – відповів чоловік з потрійним підборіддям і знову позіхнув.

– Певно, залишив їх своїй фірмі. Мені він їх не залишив, це я знаю напевне.

Жарт зустріли загальним сміхом.

– Схоже, пишного похорону не буде, – продовжував чоловік із підборіддям. – Навіть не уявляю собі, хто прийде на його похорон. Може, нам зібратися компанією і показати приклад?

– Якщо будуть поминки, я не проти, – відгукнувся джентльмен із наростом на носі. – За таку роботу не гріх і погодувати.

Знову сміх.

– Я, бачте, безкорисливіший, ніж усі ви, – сказав чоловік із потрійним підборіддям, – бо я ніколи не надягаю чорних рукавичок і ніколи не снідаю двічі, а проте я готовий піти, якщо хто-небудь приєднається. Тим паче, що я, певно, був найближчим його приятелем. Адже, зустрівшись, ми завжди ставали погомоніти. Що ж, до завтра, добродії.

Співрозмовники розійшлися й змішалися з іншими групами ділків, а Скрудж, який знав усіх цих людей, запитально глянув на Духа, чекаючи пояснень.

Привид рушив до виходу. Рука його вказував на вулицю, де щойно зустрілися двоє людей. Скрудж прислухався до їхньої бесіди, думаючи, що тут він знайде нарешті пояснення.

Цих людей він теж чудово знав. Обидва були дуже багатими і дуже впливовими комерсантами. Скрудж завжди дорожив їхньою думкою про себе. З ділової точки зору, ясна річ. Винятково з ділової точки зору.

– Доброго дня, – сказав один.

– Доброго дня, – відповів інший.

– Чули? – сказав перший. – Він таки втрапив нарешті чортові в лапи.

– Так, чув, – відповів другий. – Який мороз!

– Якраз різдвяний. Ви не любите кататися на ковзанах?

– Ні, ні. У мене й без того багато турбот! Мої шанування!

Оце й усе, ні слова більше. Зустрілися, перекинулись кількома словами і розійшлися.

Спочатку Скрудж був трохи здивований, що Дух може надавати значення такій пустопорожній, на перший погляд, бесіді, але потім вирішив, що в словах цих людей був якийсь прихований зміст, і міркував, який саме. Розмови ці навряд чи могли стосуватися смерті Джейкоба, його старого компаньйона, бо те було справою Минулого, а сферою цього Духа було Майбутнє. Але про кого ж вони говорили? У нього ж немає ні близьких, ні друзів. Однак, ні секунди не сумніваючись, що в цих словах закладений глибокий смисл, спрямований на його благо, Скрудж вирішив зберегти в пам'яті, як дорогоцінний скарб, усе, що доведеться йому побачити чи почути, а насамперед уважно спостерігати за своїм двійником, коли той з'явиться. Його власна поведінка в майбутньому дасть, здавалося йому, ключ до всього, що відбувається і допоможе розгадати всі загадки.

Скрудж знову заглянув на Біржу, шукаючи тут свого двійника, але на його звичному місці стояв якийсь незнайомий

чоловік. У цей час Скрудж уже мав бути на Біржі, проте він не знайшов себе ні там, ні в юрбі, що тіснилася біля входу. Втім, це не дуже його здивувало. Він побачив у цьому лише доказ того, що рішення яке він уже прийняв у душі, – кардинально змінити свій спосіб життя, – здійснилося.

Чорною безмовною тінню стояв поруч із ним Привид із простягненою вперед рукою. І тут Скрудж помітив, що Привидова рука протягнена до нього, а Невидимий Погляд наче пронизує його наскрізь. Скрудж здригнувся й відчув, що кров леденіє в нього в жилах.

Залишивши біржу, вони заглибилися в глухі хрущоби, куди Скрудж ніколи навіть не заглядав, хоча й знав, де розташований цей квартал і яка погана в нього репутація. Вузькі, брудні вулички; жалюгідні будиночки й крамнички; ледь прикритий смердючим ганчір'ям, п'яний, відразливий у своїй злиденності люд. Глухі провулки й підворіття, наче стоки нечистот, викидали в лабіринт кривих вулиць свій сморід, бруд і блуд, і весь квартал смердів пороками, злочинами, вбогістю.

У самій гущі цих кубел і нетрів була крамниця лахмітника – низька і немов придавлена до землі односхилим дахом. Тут за гроші скуповували ганчірки, старі бляшанки, пляшки, кісти й інше дрантя та мотлох. На підлозі купою валялися іржаві цвяхи, ключі, шматки дверних ланцюжків, засувки, чашки від ваг, зламані пилки, гирі та інший металевий брухт.

Купи підозрілого ганчір'я, протухлого сала й кісток приховували, здавалося, страшні таємниці, в які мало кому охота було проникнути. І серед усіх цих покидьків, які слугували предметом купівлі-продажу, біля складеної зі старої цегли пічки, де догоряло вугілля, сидів сивий шахрай доволі похилого віку. Підвішеною на мотузці фіранкою з напівзотлілого лахміття він відгородився від світу з його

зимовою холоднечею й задоволено смоктав люльку, насолоджуючись спокоєм, тишею і самотою.

Коли Скрудж із Привидом підійшли до нього, якась жінка з об'ємистим вузлом у руках крадькома шаснула в крамницю. Але щойно вона переступила поріг, як біля дверей з'явилася інша жінка, теж із якоюсь поклажею, а слідом за нею в крамницю зайшов чоловік у вицвілому чорному костюмі, і всі троє були однаково вражені, впізнавши одне одного. На якусь мить запанував безмовний подив, який розділив і лахмітник, смокчучи свою люльку. Відтак трійко відвідувачів раптом розсміялися.

– Ось бачите, що прибиральниця завжди встигне першою! – вигукнула та, що випередила інших. – А праля вже за нею, а тоді й посильний гробаря. Погляньте, Джо, яка випадковість! Ми ж не змовляючись зійшлися!

– Що ж, кращого місця для зустрічі ви й не знайдете, – відповів старий Джо, виймаючи з рота люльку. – Проходьте у вітальню. Ти ж давно вже своя людина тут, та й ці двоє теж не чужі. Зачекайте, я зараз причиню двері. Ого, як скриплять! В усій крамниці, певно, не знайдеться шматка такого старого іржавого заліза, як ці петлі, і таких старих кісток, як мої. Ха-ха-ха! Тут усе варте одне одного, всім нам час на смітник. Проходьте у вітальню! Проходьте у вітальню!

Вітальнею звалася частина кімнати за ганчір'яною фіранкою. Старий згріб вугілля металевим прутом від сходового килима, мундштуком люльки зняв нагар із лампи, що чадила (було вже доволі пізно), і знову засунув люльку до рота.

Тим часом жінка, що прийшла першою, жбурнула свій вузол на підлогу, з нахабним виглядом усілася на табуретку, вперлася кулаками в коліна й зухвало подивилася на тих, хто прийшов після неї.

– І в чому ж справа? Чого це ви уп'ялися в мене, місіс Ділбер? – запитала вона. – Кожен має право подбати про себе. Він це вмів.

– Що правда, то правда, – сказала праля. – І ніхто не вмів так, як він.

– Якщо ж так, то чого ж ти стоїш і витріщаєш очі, немов когось боїшся? Ніхто ж не довідається. Ворон воронові око не видовбе.

– Звісно, звісно! – сказали в один голос місіс Ділбер і чоловік. – Уже це так.

– Ось і гаразд! – закричала прибиральниця. – І досить про це. Подумаєш, велике лихо, якщо вони там недорахуються двох-трьох речей, хоч і ось цих. Небіжчикові, як мені здається, вони вже не знадобляться.

– І справді, – сміючись, підтакнула місіс Ділбер.

– Якщо цей старий скнара хотів, щоб усе в нього залишилося ціле-цілісіньке після того, як він віддасть Богові душу, – продовжувала прибиральниця, – чому він не жив як усі люди? Коли б він жив по-людському, то вже, певно, хто-небудь догледів би його у смертну годину, й не здох би він отак – сам-саміський.

– Щира правда! – сказала місіс Ділбер. – Це йому кара за гріхи.

– Шкода лише, що покарали ми його мало, – відповіла прибиральниця. – Якби можна було дужче його покарати, я б точно не сиділа склавши руки. Гаразд, розв'яжіть-но цей вузол, Джо, і скажіть вашу ціну. І кажіть так, як є. Я нічого не боюся – першою покажу своє добро. І цих не боюся – нехай дивляться. Ми ж і раніше чудово знали, що кожен із нас прибирає до рук, що може. Тільки я в цьому гріха не бачу. Розв'язуйте вузол, Джо.

Але її хоробрі друзі нічим їй не поступалися, і чоловік у вицвілому чорному піджаку першим пред'явив свою здобич. Вона була невелика. Зо дві печатки, пенал, пара запонок і дешева шпилька для краватки – ото й усе.

Старий Джо обстежив усі ці предмети один за одним, оцінив, проставив вартість кожного крейдою на стіні й побачивши, що більше чекати нічого, підсумував.

– Ось скільки ви одержите, – сказав лахмітник, – і ні пенса більше, нехай мене спалять живцем. Хто наступний?

Наступною виявилася місіс Ділбер. Вона пред'явила простирадла й рушники, дещо з одягу, дві старомодні срібні ложечки, щипчики для цукру і кілька пар старих чобіт. Усе це також було оцінене крейдою на стіні.

– Дамам я завжди переплачую, – сказав старий. – Це моя слабинка. Так я й розоряюся. Вам належиться ось стільки. Якщо попросите накинути ще хоч пенні й будете торгуватись, я пошкодую, що був так щедрий, і зменшу півкрони.

– А тепер розв'яжіть мій вузол, Джо, – сказана прибиральниця.

Старий опустився на коліна, щоб зручніше було поратись, і, розплутавши безліч вузликів, витяг доволі великий і важкий згорток якоїсь темної матерії.

– Що це таке? – запитав лахмітник. – Невже завіса?

– А таки так, – зі сміхом відповіла жінка, погойдуючись на табуреті. – Завіса з-над ліжка.

– Та невже ти зняла всю цю штуку разом із кільцями, коли він ще там лежав?

– Ясна річ, зняла, – відповіла жінка. – А що такого?

– Тобі на роду написано нажити капітал, – завважив лахмітник. – І ти його наживеш.

– А чого ж через цього скнару відмовлятися від добра, що погано лежить, – незворушно відповідала жінка. – Ні, не на таку натрапили. Уважно, старий, не заляпай ковдру жиром.

– Це його ковдра? – запитав лахмітник.

– А чия ж іще? – відповіла жінка. – Тепер уже й без ковдри не застудиться!

– А від чого він помер? Чи не мав якої зарази? – запитав старий і, покинувши розбирати речі, глянув на жінку.

– Не бійся, – мовила вона. – І так не дуже приємно було морочитися з ним, а якби він був ще й заразний, то й поготів не варто було через такий мотлох. А ти дивись, та не задивляйся, – на цій сорочці не те що дірочки – жодної обтріпаної петлі не знайдеш. Найкраща його сорочка, з тонкого полотна. Якби не я, так би марно й пропала.

– Як це пропала? – запитав лахмітник.

– Таж напнули на нього і мало не поховали в ній, – зі сміхом відповіла жінка. – Не знаю, який дурень це зробив. Я ж, звісно, зняла, – вже якщо простий коленкор і для поховання не годиться, то навіщо його тоді взагалі виготовляють? Ні, для нього це саме те, що треба. У що не вдягни, а гидкішим однаково не стане.

Скрудж із жахом прислухався до її слів. Він дивився на цих людей, що зібралися навколо награбованого добра при вбогому світлі лампи, й відчував таке обурення й огиду, наче був присутній при тому, як зграя мерзотних демонів торгується біля трупа.

– Ха-ха-ха! – розсміялася прибиральниця, коли старий Джо дістав фланелевий мішечок, відлічив кілька монет і розклав їх купками на підлозі – кожному його частку. – Бачите, як воно вийшло! Доки був живий, він усіх від себе віднаджував, начебто навмисне, щоб ми могли поживитися коло нього, як тільки він дасть дуба. Ха-ха-ха!

– Духу! – промовив Скрудж, тремтячи з голови до п'ят. – Я зрозумів, зрозумів! Доля цього нещасного могла бути й моєю долею. Все йшло до того… Боже милостивий, а це що?

Він із жахом відсахнувся, бо все довкола змінилося – тепер він стояв у головах чийогось ліжка, ледь не торкаючись його рукою. Стояв біля неприбраного ліжка без полога, на якому під порваним простирадлом лежав хтось хоча й безмовний, але його незавидна доля промовляла сама за себе.

У кімнаті було темно, занадто темно, аби що-небудь розгледіти, хоча Скрудж, підкорившись якійсь внутрішній спонуці, й роззирався довкола, намагаючись збагнути, де він. Лише слабкий промінь світла, проникаючи звідкись ззовні, падав на ліжко, де пограбований, знедолений, необмитий, неоплаканий, покинутий усіма, спочивав мрець.

Скрудж глянув на Духа. Його нерухома рука вказувала на голову небіжчика. Простирадло було так недбало накинуте на труп, що Скруджеві досить було тільки ледь-ледь підняти край, лише пальцем поворухнути, – і він побачив би обличчя. Скрудж розумів це, прагнув це зробити, знав, як це легко, але був неспроможний відкинути простирадло – так само неспроможний, як і звільнитися від Привида, що стояв за його спиною.

О холодна, жорстока й невблаганна Смерте! Споруди тут свій престол і оточи його всіма жахами, якими ти повеліваєш, бо тут твої володіння! Але якщо цю людину любили й шанували за життя, тоді над нею не владна твоя зла сила, і в очах тих, хто її любив, тобі не вдасться спотворити ні єдиної рисочки її обличчя! Нехай ця рука тепер важка і спадає безсило, нехай замовкло серце й кров застигнула в жилах, – але ця рука була щедра, чесна й надійна, це серце було відважне, ніжне й гаряче, і в цих жилах текла кров людини, а не звіра. Ціляй, Тіне, ціляй! І ти побачиш, як його добрі справи – насіння життя вічного – постануть з відкритої рани й переживуть того, хто їх творив!

Хто вимовив ці слова? Ніхто. Однак вони виразно пролунали у вухах Скруджа, коли він стояв перед небіжчиком. І Скрудж подумав: якби цей чоловік міг устати зараз зі свого ложа, що перше ожило б у його душі? Жадібність, спрага наживи, спопеляючі серце турботи? Так, неабияку кончину вони йому підготували!

Ось він лежить у темному порожньому домі, і немає в усьому світі людини – ні чоловіка, ні жінки, ні дитини, – яка могла б сказати: "Він був добрий до мене, і пам'ятаючи про те, що якось він сказав мені добре слово, я тепер подбаю про нього". Тільки кішка скребеться за дверима, зачувши, як пищить під підлогою пацюк, намагаючись прогризти собі дірку. Що веде цих тварин у прихисток смерті, чому здійняли вони таку метушню? Скрудж боявся про це навіть подумати.

– Духу! – сказав він. – Мені страшно. Повір, навіть коли ми підемо, я все одно назавжди збережу в пам'яті цей урок. Ходімо звідси!

Але непорушна рука й далі вказувала на узголів'я ліжка.

– Я розумію тебе, – сказав Скрудж. – І я зробив би це, якби міг. Але я не можу, Духу. Не можу!

І знову йому здалося, що Привид пильно вдивляється в нього.

– Якщо є в цьому місті бодай одна душа, яку ця смерть не залишить байдужою, – не тямлячи себе, закричав Скрудж, – покажи мені її, Духу, молю тебе!

Чорний плащ Привида крилом розпростерся перед ним, а коли опустився, очам Скруджа відкрилася освітлена сонцем кімната, у якій були мама з дітьми.

Мама, певно, когось чекала – тривожно, з нетерпінням. Вона ходила з кутка в куток, здригаючись від кожного шереху, поглядала то на годинник, то у вікно, бралася за шиття і негайно його покидала; було помітно, як дошкуляють їй крики дітлахів, захоплених грою. Нарешті почувся довгоочікуваний стук, і вона кинулася відчиняти двері. Увійшов чоловік, іще молодий, але заклопотаний і пригнічений. Утім, зараз у нього був якийсь дивний вираз обличчя: здавалося, він чомусь радий, а водночас збентежений і марно намагається стримати цю радість.

Він сів за стіл – обід уже давно чекав його на плиті, – і коли дружина після тривалого мовчання нерішуче запитала його, які новини, він розгубився.

– Скажи лише, добрі чи погані? – запитала вона знову, намагаючись допомогти йому.

– Погані.

– Ми розорені?

– Ні, Керолайн, є ще надія.

– Якщо він зм'якшиться! – здивовано відповіла вона. – Звичайно, якщо таке диво можливе, тоді ще не все втрачено.

– Він уже не зм'якшитися, – відповів чоловік. – Він помер.

Обличчя його дружини виказувало в ній вельми лагідну й терплячу жінку. Проте, зачувши слова чоловіка, вона подякувала долі й, сплеснувши руками, відверто висловила свою радість, але вже наступної миті засоромилася свого пориву й пошкодувала про нього, – та все ж таким був перший порух її серця.

– Отже, та напівп'яна жінка сказала мені щиру правду вчора, коли я намагався доступитися до нього й одержати відстрочку на тиждень, – пам'ятаєш, я розповідав тобі. Мені здавалося, що це просто відмовка, щоб збутися мене, але виявляється, він і справді був тяжко хворий, і справді вмирав!

– Кому ж ми тепер маємо виплачувати борг?

– Не знаю. Принаймні тепер ми встигнемо якось викрутитися. А якщо й не встигнемо, то не може бути, щоб спадкоємець виявився настільки ж безжалісним кредитором, як покійний. Це була б нечувана невдача. Ні, ми можемо сьогодні заснути спокійно, Керолайн!

Хоч як вони намагалися стримати свою радість, у них відлягло від серця. І в дітей, які, обступивши батьків, мовчки прислухалися до малозрозумілої для них розмови, личка теж мимоволі просвітліли. Смерть людини принесла щастя в цей дім – ось що показав Скруджеві Дух.

– Духу, покажи мені інші, добрі почуття, які розбудила в людях ця смерть, – заблагав Скрудж, – або та темна кімната буде завжди невідступно стояти перед моїми очима.

І Дух повів Скруджа вулицями, де йому був знайомий кожен камінь, і по дорозі Скрудж усе роззирався довкола, сподіваючись побачити свого двійника, але так і не побачив

його. І ось вони увійшли в убогий дім Боба Кретчита, який Скруджеві вже раз довелося відвідати, і побачили матір і дітей біля каміна.

Тиша. Глибока тиша. Галасливі маленькі Кретчити сиділи в кутку тихо й непорушно, як статуї. Їхні погляди були прикуті до Пітера, який тримав у руках розкриту книгу. Мати й дочка були зайняті шиттям. Але які вони всі мовчазні!

– І взявши дитя, поставив його серед них![12]

Де Скрудж раніше чув ці слова не в мріях, а наяву? А зараз їх, певно, прочитав уголос Пітер – тієї миті, коли Скрудж і Дух увійшли. Чому ж він замовк?

Мати поклала шиття на стіл і прикрила очі долонею.

– Цей колір тисне мені на очі, – сказала вона.

Колір?! Ох, бідолашний Крихітка Тім!

– Ось уже й полегшало, – мовила місіс Кретчит. – Очі сльозяться від роботи при свічках. Не вистачало ще, щоб ваш тато застав мене з червоними очима. Здається, йому час уже бути вдома.

– Давно час, – сказав Пітер, закриваючи книгу. – Але знаєш, мамо, останнім часом він ходить якось тихше, ніж завжди.

Усі знову замовчали. Нарешті мати сказала спокійним, рівним голосом, який усього лише раз ледь-ледь здригнувся.

– А як швидко він ходив із Крихіткою Тімом на плечі.

– Так, так! – скрикнув Питер. – Я часто бачив.

– І я бачив! – вигукнув один із маленьких Кретчитів, і дочки теж це підтвердили.

– Але ж він був легесенький як пір'їнка! – продовжувала мати, низько схилившись над шиттям. – А тато його так любив, що для нього це було зовсім неважко. А ось тато й прийшов!

Вона поспішила назустріч, і маленький Боб у своєму незмінному шарфі – без нього він би змерз до кісток, бідолаха! – увійшов до кімнати. Чайник із чаєм уже чекав господаря на грубці, і всі навперебій кинулися наливати йому чай. Відтак двоє маленьких Кретчитів сіли татові на коліна, і кожне пригорнулося щічкою до його щоки, ніби казало: "Не засмучуйся, татусю! Не треба!"

Боб весело розмовляв з дітлахами й обмінювався ласкавими словами з усіма членами свого сімейства. Помітивши шиття, що лежало на столі, він похвалив місіс Кретчит і дочок за старанність і вправність. Вони закінчать усе значно раніше, ніж до неділі, завважив він.

– До неділі! А ти був там сьогодні, Роберте? – запитала дружина.

– Так, моя люба, – відповів Боб. – І шкодую, що ти не могла піти. Побачила б, як там зелено. Але ж ти будеш часто його відвідувати. І я обіцяв йому ходити туди щонеділі. Синку мій, синку! – раптом закричав Боб. – Маленький мій! Крихітко моя!

Сльози бризнули у нього з очей. Він не міг їх стримати. Надто вже він любив синочка, щоб стриматися.

Він піднявся нагору – у яскраво й весело освітлену кімнату, вбрану зеленими гілками гостролисту, як на Різдво. Біля ліжка дитини стояв стілець, – хтось, може, усього хвилину тому був тут, сидів біля цього ліжечка… Бідолашний Боб теж присів на стілець, посидів трохи, занурений у свої думки, і коли йому вдалося трохи притамувати в собі горе, поцілував маленьке личко. Він зійшов униз умиротворений, скорившись неминучому.

Знову всі зібралися біля вогню, і потекла розмова. Мати й дочки знову взялися за шиття. Боб почав розповідати їм про незвичайну доброту Скруджевого племінника, який і бачив його всього лише раз, проте сьогодні, зустрівшись із ним на вулиці й завваживши, що він трохи засмучений, – лише ледь-ледь зажурився, пояснив Боб, – почав співчутливо розпитувати, що його так засмутило.

– Приємнішого, ввічливішого пана я ще в житті не зустрічав, – сказав Боб. – Я одразу все йому розповів. І він сказав: "Від усього серця співчуваю вам, містере Кретчит. І вам, і вашій добрій дружині". До речі, як він міг про це дізнатися, не розумію.

– Про що, любий?

– Про те, що ти добра дружина, – відповів Боб.

– Хто ж цього не знає! – закричав Пітер.

– Справді, синку, – сказав Боб. – Сподіваюся, всі знають. "Від усього серця співчуваю вашій добрій дружині. Якщо я можу хоч чим-небудь бути вам корисний, прошу вас, приходьте до мене, ось моя адреса", – сказав він і дав мені свою візитівку!

– І справа навіть не в тому, що він може чимось нам допомогти, – продовжував Боб, – а в тому, що він був такий добрий! Так ніби він знав нашого Крихітку Тіма і горює разом з нами.

– З усього видно, що це добра душа, – завважила місіс Кретчит.

– А якби ти його бачила, моя люба, і поговорила з ним, що б ти тоді сказала! – відповів Боб. – Я зовсім не здивуюся, якщо він влаштує Пітера в яке-небудь гарне місце.

– Ти чуєш, Пітере! – сказала місіс Кретчит.

– А тоді, – вигукнула одна з дівчаток, – Пітер знайде собі наречену й обзаведеться своїм будинком.

– Відчепися, – посміхнувся Пітер.

– Звичайно, згодом це може статися, моя люба, – сказав Боб.

– Та поспішати, мені здається, нікуди. І коли б ми не розлучилися, я певен, що ніхто з нас не забуде нашого бідолашного Крихітку Тіма… чи не так? Не забуде цієї першої розлуки в нашій родині.

– Ніколи, тату! – вигукнули всі в один голос.

– І я знаю, – продовжував Боб, – знаю, мої любі, що ми завжди будемо пам'ятати, яким лагідним і терплячим був завжди наш дорогий Крихітка, і ніколи не будемо сваритися – адже це означало б забути його!

– Ніколи, ніколи, тату! – знову дружно відповіли всі.

– Я щасливий, коли чую це, – сказав Боб. – Я дуже щасливий.

Місіс Кретчит поцілувала чоловіка, а за нею обидві старші дочки, а відтак і обоє малят, а Пітер потиснув татову руку. Крихітко Тіме! У твоїй дитячій душі жевріла свята Господня іскра!

– Духу, – сказав Скрудж. – Мені здається, що скоро ми розпрощаємося. Я знаю це, хоча мені й невідомо, звідки. Скажи, хто був той мрець, якого ми бачили?

Дух Майбутнього Різдва знову повів його далі і, як здалося Скруджеві, переніс у якийсь інший час (утім, останні видіння змінювалися без жодного видимого зв'язку і порядку – їх поєднувало лише те, що всі вони належали Майбутньому) і привів у район ділових контор, але й тут Скрудж не побачив себе. А Дух усе водив і водив його, наче з якоюсь неодмінною метою, доки Скрудж не заблагав трохи зачекати.

– Моя контора в цьому дворі, який ми так поспішно переходимо, – сказав Скрудж. – Я працюю тут уже багато років. Ось вона. Покажи ж мені, що чекає мене попереду!

Дух зупинився, але рука його показувала в іншому напрямку.

– Цей будинок тут! – вигукнув Скрудж. – Чому ж ти вказуєш в інший бік, Духу?

Але невблаганна рука навіть не ворухнулася.

Скрудж кинувся до вікна своєї контори і заглянув усередину. Так, це й далі була контора – тільки не його. Обстановка стала іншою, і в кріслі сидів не він. І Привид наполягав на своєму.

Скрудж знову приєднався до Привида і, дивуючись, пішов за ним, – бо куди ж йому подітися? Нарешті вони підійшли якоїсь чавунної огорожі. Перш ніж увійти туди, Скрудж роззирнувся довкола.

Цвинтар. Ось де, певно, спочиває той бідолаха, і тут Скрудж нарешті дізнається, хто це. Але ж і місце для останнього спочинку! Тісне – могила до могили, – зусібіч стиснене довколишніми будівлями, заросле бур'янистою травою – жирною, що всотала в себе не життєві соки, а трупну гнилизну. Але ж і місце!

Привид зупинився серед могил і вказав на одну з них. Скрудж, тремтячи, підійшов до неї. Нічого не змінилося в обличчі Привида, але Скрудж із жахом відчув, що якийсь новий зміст відкривається йому в цій величній фігурі.

– Перш ніж я зроблю останній крок до могильної плити, на яку ти вказуєш, – сказав Скрудж, – відповіси мені на одне питання, Духу. Мені являлося те, що буде, чи те, що може бути?

Але Дух і далі мовчав, а рука його вказувала на могилу, біля якої він зупинився.

– Життєвий шлях людини, якщо йти ним неухильно, веде до певного кінця, – мовив Скрудж. – Але якщо людина зійде з цього шляху, то й кінець буде іншим. І так само може змінитися й те, що ти показуєш мені зараз? Чи ні?

Але Привид і далі мовчав і стояв непорушно.

Увесь тремтячи, Скрудж на колінах підповз до могили і на зарослій травою кам'яній плиті, куди вказувала рука Привида, прочитав своє власне ім'я: Ібензер Скрудж.

– То це був я – той, кого бачили ми на смертному одрі? – скрикнув він.

Рука вказала на нього і знову на могилу.

– Ні, ні, Духу! О ні!

Рука більше не рухалася.

– Духу! – заволав Скрудж, хапаючись за полу його одежі. – Вислухай мене! Я вже не той, яким був. І я вже не буду таким, яким став би, коли б не зустрівся з тобою. Навіщо показуєш ти мені все це, якщо мені нема порятунку!

І вперше за увесь час Привидова рука ледь помітно здригнулася.

– Добрий Духу, – благав його Скрудж, розпростершись перед ним на землі. – Ти жалієш мене, сама твоя природа закликає тебе до милосердя. Скажи ж мені, що змінивши своє життя, я ще можу врятуватися від такої долі.

Милостива рука затремтіла.

– Я шануватиму Різдво у своєму серці й зберігатиму пам'ять про нього весь рік. Я спокутую своє Минуле Сьогоденням і Майбутнім, а спогад про трьох Духів завжди житиме в мені. Я

не забуду цих уроків, не зачиню свого серця для них. Скажи, що я можу стерти напис із цієї могильної плити!

Наче в агонії, Скрудж схопив Привидову руку. Привид спробував звільнитися, але розпач додав Скруджеві сили, і він міцно вчепився в руку. Однак Привид таки виявилася дужчим і відіпхнув Скруджа від себе.

Здійнявши руки в останньому благанні, Скрудж знову просив змінити його долю, і раптом помітив, що Привидове обличчя змінилося. Його каптур і мантія зморщилися, обвисли, весь він якось скулився і перетворився на різьблене бильце ліжка.

КУПЛЕТ П'ЯТИЙ

ЗАВЕРШЕННЯ ЦІЄЇ ІСТОРІЇ

Так! Це було бильце його власного ліжка, і кімната була теж його власна. А найкраще було те, що і Майбутнє належало йому, і він міг ще змінити свою долю.

– Я спокутую своє Минуле Сьогоденням і Майбутнім! – повторив Скрудж, прудко вилізаючи з постелі. – І пам'ять про трьох Духів житиме в мені вічно! Джейкобе Марлі! Подякуймо Небу і світлому Різдву! На колінах я воздаю їм хвалу, старий Джейкобе! На колінах!

Він так прагнув здійснити свої добрі наміри і був такий схвильований, що голос не корився йому, а обличчя все ще було мокре від сліз, бо він ридма ридав, благаючи Духа.

– Вона не пропала! – закричав Скрудж, хапаючись за фіранку з-над ліжка і притискаючи її до грудей. – Вона тут, і

кільця тут, і ніхто її не зривав! Усе тут... і я тут... і нехай почезнуть привиди того, що могло бути! І вони почезнуть, я знаю! Вони почезнуть!

Говорячи так, він намагався вдягнутись, вивертав сорочку навиворіт, натягав задом наперед, сунув руку не в той рукав, і ногу не в ту штанину, – словом, від хвилювання страшенно метушився.

– Сам не знаю, що зі мною діється! – закричав він, плачучи й сміючись, коли панчоха Лаокооном оповилися круж нього. – Мені так легко, наче я пір'їнка, так радісно, наче я ангел, так весело, наче я школяр! А голова йде обертом, як у п'яного! Вітаю з Різдвом усіх, усіх! Із Новим роком весь світ! Ура! Ура! Ура!

Він убіг у вітальню і став, засапавшись.

– Ось і каструлька, в якій була вівсянка! – вигукнув він і знову забігав по кімнаті. – А через ці двері проникла сюди Тінь Джейкоба Марлі! А в цьому кутку сидів Дух Нинішнього Різдва! А за цим вікном я бачив літаючі душі. Усе так, усе на місці, і все це було, було! Ха-ха-ха!

Це й справді був чудовий сміх – особливо для людини, яка давно вже розучилася сміятись. І це був лише початок, лише передвістя ще багатьох хвилин такого ж радісного, веселого, задушевного сміху.

– Який же сьогодні день, яке число? – запитався Скрудж. – Не знаю, як довго пробув я серед Духів. Не знаю. Я нічого не знаю. Я мов новонароджене дитя. І нехай! Не біда. Воно й краще – бути дитиною. Ура! Ура! Ура!

Його радісні вигуки перервав церковний дзвін. Як же весело він дзвонив! Дінь-дінь-бом! Дінь-донн-бом! Бом-донн-дінь! Донн-дінь-дінь! Бом-бом-бом! О, як чудово! Як чудово!

Підбігши до вікна, Скрудж підняв раму і висунувся назовні. Ні імли, ні туману! Ясний, погожий день. Колючий, підбадьорюючий мороз. Він посвистує у свою крижану сопілочку і змушує кров, пританцьовуючи, бігти по жилах. Золоте сонце! Блакитне небо! Прозоре свіже повітря! Веселий передзвін!

О, як чудово! Як чудово!

– Який нині день? – звісившись униз, гукнув Скрудж до святково вдягненого хлопчика, який стояв у нього під вікнами і роздивлявся довкола.

– Що? – здивовано запитав хлопчик.

– Який сьогодні день, люба дитино? – повторив Скрудж.

– Сьогодні? – знову здивувався хлопчик. – Таж сьогодні Різдво!

"Різдво! – подумав Скрудж. – То я не пропустив свята! Духи здійснили все це за одну ніч. Вони все можуть, якщо захочуть. Звісно, можуть. Ясна річ".

– Послухай, милий хлопчику!

– Що? – відгукнувся той.

– Ти знаєш крамницю курятини за квартал звідси, на розі? – запитав Скрудж.

– Звісно, знаю! – відповів малий.

– Яка розумна дитина! – захопився Скрудж. – Дивна дитина! А ти не знаєш, чи продали вони вже індичку, яка висіла в них у вікні? Не маленьку індичку, а велику, призову?

– Найбільшу, завбільшки як я?

– Яка кмітлива дитина! – вигукнув Скрудж. – Говорити з тобою – одне задоволення. Так, мій друже!

– Вона й зараз там висить, – сказав хлопчик.

– Висить? – сказав Скрудж. – То збігай і купи її.

– Та ну тебе! – буркнув хлопчисько.

– Ні, ні, я не жартую, – запевнив його Скрудж. – Купи її і скажи, хай принесуть сюди, а я вже розпоряджуся, куди її доставити. Приведи сюди управляючого і одержиш від мене шилінґ. А якщо встигнеш за п'ять хвилин, одержиш півкрони!

Хлопчик помчав стрілою і, певно, вправна рука пустила цю стрілу з тятиви, бо вона не втратила марно ні секунди.

– Я пошлю індичку Бобові Кретчиту! – пробурмотів Скрудж і від захвату аж зайшовся сміхом. – Ото вже він буде голову ламати, хто це йому прислав. Та індичка, мабуть, удвічі більша від Крихітки Тіма. Навіть Джо Міллер[13] ніколи б не придумав такої штуки – послати індичку Бобові!

Перо погано слухалося його, але він усе-таки надряпав адресу і зійшов униз, – відімкнути вхідні двері. Він стояв, чекаючи управляючого, і тут погляд його спинився на дверному молоткові.

– Я любитиму його до кінця моїх днів! – скрикнув Скрудж, погладжуючи молоток. – Але ж я й не дивився на нього колись. Яке в нього чесне, відкрите обличчя! Чудесний молоток! А ось й індичка! Ура! Ура! Як поживаєте? Веселого Різдва!

Яка ж це була індичка! Сумнівно, щоб ця птаха могла коли-небудь триматися на ногах – вони б підломилися під її вагою, як дві соломинки.

– Ні, вам її не доволокти до Кемден-Тавна, – сказав Скрудж. – Доведеться найняти кеб.

Він говорив це, задоволено посміюючись, і з усмішкою заплатив за індичку, і з усмішкою оплатив кеб, і з усмішкою розплатився з хлопчиком, і з усмішкою опустився, засапавшись, у крісло, і сміятися ще, аж доки сльози не потекли в нього по щоках.

Поголитися виявилося непросто, бо руки у нього все ще дуже тремтіли, а гоління вимагає неабиякої обережності, якщо ви й не дозволяєте собі пританцьовувати під час цього заняття. Утім, навіть якби Скрудж відітнув собі кінчик носа, він спокійнісінько заліпив би рану пластиром і так само був би геть усім задоволений.

Нарешті, святково вдягнувшись, він вийшов з дому. По вулицях уже хмарою сунув народ – зовсім як того різдвяного ранку, який Скрудж провів із Духом Нинішнього Різдва. Заклавши руки за спину, Скрудж ішов по вулиці й сяючою

посмішкою вітав кожного стрічного. І такий був у нього щасливий і доброзичливий вигляд, що двоє-троє перехожих, дружелюбно посміхнувшись у відповідь, сказали йому:

– Доброго ранку, сер! Із Різдвом вас!

І Скрудж не раз відтак розповідав, що ці слова лунали в його вухах райською музикою.

Не встиг він відійти від дому, як побачив, що назустріч йому йде огрядний джентльмен – той самий, що, зайшовши до нього в контору на Святвечір, запитав:

– Скрудж і Марлі, якщо не помиляюся?

Скруджа аж пересмикнуло від думки про те, як гляне на нього цей поважний пан при зустрічі, але він знав, що не повинен ухилятися від визначеного йому шляху.

– Дорогий сер, – сказав він, на ходу простягаючи обидві руки старому джентльменові, – сподіваюся, ви успішно завершили вчора вашу справу? Це дуже добра справа. Вітаю вас зі святом, сер!

– Містер Скрудж?

– Саме так, – відповів Скрудж. – Це моє ім'я, але боюся, що воно звучить для вас не дуже приємно. Дозвольте попросити у вас пробачення. І ви мене дуже зобов'яжете, якщо… – і тут Скрудж прошептав йому щось на вухо.

– Господи милосердний! – подивовано вигукнув джентльмен. – Мій дорогий містере Скрудже, ви жартуєте?

– Зовсім ні, – сказав Скрудж. – І дуже вас прошу, ані фартинґу менше. Я таким чином лише сплачую частину своїх давніх боргів. Можете ви зробити мені цю послугу?

– Дорогий сер! – сказав старий джентльмен, тиснучи йому руку. – Я просто не знаю, як і дякувати вам за таку щедрість…

– Будь ласка, ані слова більше, – обірвав його Скрудж. – Зайдіть якось мене провідати. Зайдете?

– З радістю! – скрикнув старий джентльмен, і без сумніву, це було від душі.

– Дякую вам, – сказав Скрудж. – Тисячу разів дякую! Я дуже вам зобов'язаний. Бувайте здорові!

Скрудж побував у церкві, потім ходив по вулицях, придивлявся до перехожих, гладив по голівках дітей, розмовляв із жебраками, заглядав у вікна квартир і в підвальні вікна кухонь, – і все, що він бачив, сповняло його серце радістю. Чи думав він коли-небудь, що звичайнісінька прогулянка – та й узагалі геть усе – може зробити його таким щасливим! А коли почало смеркатися, він рушив до будинку племінника.

Не раз і не двічі пройшовся він мимо його дому туди-сюди, не зважуючись постукати в двері. Нарешті, зібравшись із духом, піднявся на ґанок.

– Чи вдома господар? – запитав він дівчину, яка відчинила йому двері. Яка мила дівчина! Прекрасна дівчина!

– Удома, сер.

– А де він, моя люба? – запитав Скрудж.

– У їдальні, сер, і господиня теж. Дозвольте, я вас проводжу.

– Дякую. Ваш господар мене знає, – сказав Скрудж, уже взявшись за ручку дверей у їдальню. – Я пройду сам, моя дорога.

Він тихенько повернув ручку і просунув голову в двері. Господарі в цю мить обдивлялися парадно накритий обідній стіл. Молодята ж завжди непокояться з приводу сервіровки столу і готові десятки разів перевіряти, чи всі на місці.

– Фреде! – покликав Скрудж.

Сили небесні, як здригнулася племінниця! Вона сиділа в кутку, поставивши ноги на стільчик, і Скрудж геть забув про неї в цю хвилину, інакше він ніколи й нізащо так би її не налякав.

– З нами хресна сила! – закричав Фред. – Хто це?

– Це я, твій дядечко Скрудж. Я прийшов до тебе погостювати. Чи приймеш мене, Фреде?

Чи прийме він дядечка! Та він на радощах ледь не відірвав йому руку. За п'ять хвилин Скрудж уже почував себе як удома. Такого сердечного прийому він ще зроду не зустрічав.

Племінниця мала точнісінько такий же вигляд, як і в тому видінні, що явилося йому напередодні. Таким же був і Топпер, що незабаром прийшов, і пухкенька сестра господині, що з'явилася слідом за ним, та й усі інші. Який це був дивовижний

вечір! Які дивовижні ігри! І яка дивовижна єдність у всьому! Яке щастя!

А зранку, щойно світало, Скрудж уже був у себе в конторі. Так, він прийшов ранесенько. Він прагнув потрапити туди раніше від Боба Кретчита і викрити клерка в тому, що він спізнився на роботу. Скрудж просто мріяв про це.

І це йому вдалося! Так, вдалося! Годинник пробив дев'яту. Боба немає. Чверть на десяту. Боба немає. Він спізнився рівно на вісімнадцять з половиною хвилин.

Скрудж сидів за своєю конторкою, навстіж розчинивши двері, щоб бачити, як Боб прослизне у свою комірку.

Ще за дверима Боб зняв із голови капелюха і розмотав свій теплий шарф. І ось він уже сидів на табуреті й з такою швидкістю скрипів по папері пером, наче хотів наздогнати й перегнати дев'яту годину, яка втекла від нього.

– А ось і ви! – пробурчав Скрудж, наслідуючи своє власне одвічне бурчання. – Як розуміти вашу з'яву на роботі в цей час?

– Прошу вибачення, сер, – сказав Боб. – Я справді трохи спізнився!

– Он воно що! Ви спізнилися? – підхопив Скрудж. – Так, мені теж здається, що ви спізнилися. Будьте такі люб'язні, підійдіть сюди, сер.

– Але ж це один-єдиний раз за весь рік, сер, – жалібно проговорив Боб, виповзаючи зі своєї комірки. – Більше цього не буде, сер. Я дозволив собі вчора трохи повеселитися.

– Ось що я вам скажу, приятелю, – промовив Скрудж, – більше я цього не потерплю, а тому… – і тут він зіскочив зі стільця і дав Бобові такого стусана під ложечку, що той задом влетів назад у свою комірчину. – А тому, – продовжував Скрудж, – я маю намір збільшити вам платню!

Боб затремтів і нишком потягнувся до лінійки. У нього промайнула думка оглушити Скруджа ударом по голові, скрутити йому руки за спиною, покликати варту і чекати, доки принесуть гамівну сорочку.

– Вітаю вас зі святом, Бобе, – сказав Скрудж, плескаючи Боба по плечу, і цього разу видно було, що він таки сповна розуму. – І бажаю вам, Бобе, друже мій, добряче розважитися цього Різдва, бо досі ви через мене не вельми веселилися. Я збільшу вам платню і постараюся що-небудь зробити і для вашої сім'ї. Сьогодні увечері ми поговоримо про це за келихом різдвяного ґлінтвейну. А зараз, Бобе Кретчите, перш ніж ви надряпаєте ще хоч одну кому, я наказую вам купити відро вугілля і напалити тут так, щоб було жарко.

І Скрудж стримав своє слово. Він зробив усе, що обіцяв Бобові, і навіть більше, значно більше. А Крихітці Тімові, який, до речі, незабаром видужав, він був завжди другим батьком. І таким він став добрим другом, таким добрим господарем, і такою доброю людиною, що наше славне старе місто може ним лише пишатися. Та й не тільки наше – будь-яке добре старе місто, містечко чи село в будь-якому куточку нашої доброї старої землі. Дехто підсміювався з цього перетворення, але Скрудж не звертав на них уваги – смійтеся на здоров'я! Він був досить розумний і знав, що так уже влаштований світ, – завжди знайдуться люди, готові осміяти добру справу. Він розумів, що ті, хто сміється, – сліпі, і думав: нехай собі сміються, аби не плакали! На серці в нього було весело й легко, і йому цього було цілком досить.

Більше він уже ніколи не водив компанії з привидами, – у цьому сенсі він дотримувався принципів поміркованості, – і про нього йшла поголоска, що ніхто не вміє так шанувати й справляти Різдво, як він. Якби ж і про нас могли сказати те саме! Про всіх нас! А тепер нам залишається тільки повторити за Крихіткою Тімом: хай дарує нам Господь свою милість!

Примітки

1

Гілками гостролисту англійці традиційно прикрашають на Різдво кімнати і святкові страви.

2

Святий Дунстан, архиєписком Кентерберійський, у молодості був ювеліром, а тому вважається покровителем ювелірів. За легендою, одного разу він ухопив чорта за ніс розпеченими щипцями і не відпускав доти, доки той не пообіцяв більше не спокушати його.

3

Мова йде про пророка Аарона, жезл якого, за біблійною оповіддю, розцвів і на ньому навіть виросли плоди миґдалю.

4

Валентин і Орсон – герої середньовічного французького роману. Орсон у дитинстві був викрадений і довго жив серед звірів, його вигодувала ведмедиця.

5

Мова йде про поезію Вільяма Вордсорда "Написано в березні", де оповідається про щасливих корівок – їх "сорок пасуться, наче одна".

6

На свята крамнички зачинялися рано – як тільки в церквах починалося богослужіння.

7

За англійським звичаєм, хлопець міг поцілувати дівчину, якщо на Різдво впіймає її під гілкою омели, підвішеною до стелі чи до люстри.

8

Парафраз із Вільяма Шекспіра. Яґо, герой його трагедії "Отелло", каже: "Якби моя поведінка відображала мої почуття, я незабаром ходив би з відкритою душею і моє серце подзьобали б галки".

9

До 1880-х років англійські бідняки, не маючи вдома зручних печей, носили святкові страви в пекарню, де їх готували за невелику плату.

10

Мова йде про кампанію, яку проводило під ту пору англійське духовенство, – щоб на свята жодна торгівля не проводилася. Це було вкрай незручно зайнятим на роботі людям, які лише на свята й могли сходити в крамницю.

11

"Бобом" у просторіччі тогочасні англійці називали шилінґ – дрібну монету.

12

Фраза з Євангелія.

13

Джо Міллер – автор опублікованої в 1739 році збірки жартів і анекдотів.